

SVJEDOCI U ISPRAVAMA HRVATSKIH NARODNIH VLADARA

Milko BRKović, Zadar

*Svojom nazočnošću, potpisima, znakom križa ili nekim drugim znakom svjedoci jamče javnosti valjanost izdane isprave. Od 29 sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara, u vremenskom razdoblju od sredine IX. do kraja XI. stoljeća, samo tri ne sadrže svjedoke. To ukazuje na važnost potvrđivanja tih isprava. Svjedoci navedenih isprava mahom su osobe iz vladareve pratnje ili pak one koje su se u određenom trenutku našle uza nj, odnosno svjetovne i duhovne osobe. Među duhovnim nalazimo splitskog nadbiskupa Lovru; biskupe Hrvatâ Rajnerija, Petra i Grgura; biskupe Nina, Biograda, Zadra, Raba, Osora; opate mnogobrojnih benediktinskih samostana i ostale svećenike i klerike. Od svjetovnih osoba tu su članovi kraljevske obitelji, kraljica Lepa (Jelena), kraljevi sinovi Stjepan i Radovan, banovi, mnogobrojni župani i podžupani, suci, dvorjanici i drugi. Iz takvog sastava svjedoka vidljivo je da se u hrvatskoj kancelariji puno držalo do potvrđivanja isprava od svjedoka koji su bili državni i crkveni velikodo-
stojanstvenici, priori gradova i samostana te ostali duhovnici i građani.*

Nazočnost svjedoka u ispravama u prvom redu označava pravovaljanost pravnog čina za javnost. Svojom nazočnošću, potpisima, znakom križa ili nekim drugim znakom svjedoci jamče javnosti valjanost izdane isprave. Potpisi se svjedoka mogu odnositi na sam pravni čin koji se zbio ili na čin izdavanja isprave. U većini isprava svjedoci su nazočni pri samom stvaranju pravnog čina, a njihova imena pisar unosi tijekom ispisivanja isprave. Stoga u srednjovjekovnoj ispravi i nije nužna svjedokova fizička nazočnost tijekom pisanja isprave već tijekom stvaranja pravnog čina. U ovom članku analizirat ću nazočnost svjedoka u sačuvanim ispravama hrvatskih narodnih vladara od IX. do XI. stoljeća, kronološkim redoslijedom kako su poredane u djelu *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. I, Zagreb, 1967., koji su skupili i obradili J. Stipišić i M. Šamšalović.

U prvoj sačuvanoj ispravi iz doba hrvatskih narodnih vladara, Trpimirovoj darovnici iz 852. (4. III.)¹ navedeni su svjedoci koji imaju ulogu *osnaženja isprave*. Oni su svjedoci

¹ Jakov STIPIŠIĆ – Miljen ŠAMŠALOVIĆ, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I, (dalje: *Codex diplomaticus*, I), Zagreb, 1967., str. 3–8.

pravnog akta i isprave, a navedeni su prema svojem društvenom statusu, najprije svjetovni, pa onda crkveni. Na prvom je mjestu sam vladar Trpimir, iako je on darovatelj i izdavač isprave, zatim njegovi župani Komičaj, Precilja, Nemustlo, Zašata, Ljudevit, Vitolja (u ostalim prijepisima) i njegov brat Ozamil. Za posljednju se dvojicu ne navodi da su župani, iako oni to vjerojatno jesu. Već u naraciji te isprave Trpimir spominje privolu svih svojih župana na izgradnju samostana i dovođenje u nj redovnika (benediktinaca). Nadalje se u nabranju svjedoka navodi komornik (Njeguča), zatim nekoliko svjedoka bez titule (Žulj, Potekario, Žutomisl i Damnana), pa tek onda duhovne osobe, među kojima su svećenik kapelan Dominik, drugi kapelan svećenik Ciprijan, te treći kapelan i svećenik Martin koji je napisao ispravu i stavio na nju znak kao i prethodni svjedoci. Znak je mogao biti potpis ili križ koji su stavljali u Bihaćima nazočni svjedoci. Među navedenim svjedocima je simbolika u brojevima sedam i dvanaest. Tu je, naime, uz vladara Trpimira, sedam župana koji su na čelu županija, analogno sedmero braće, odnosno petero braće i dvije sestre, na čelu Hrvata u vrijeme njihova doseljenja te, osim vladara, ukupno dvanaest svjedoka iz civilne uprave države, analogno svetopisamskom broju dvanaest. U toj se simbolici na primjeru Trpimirove isprave može ići i dalje, pa nenavođenje titule župana za braću Vitalju i Ozamila objašnjavati time što su prije bile dvije sestre koje, izgleda, nisu imale titule kao njihova braća. Crkvene osobe, dakle, ne ulaze u tu simboliku, što pokazuje da su Hrvati i prije svojega »službenog« pokrštavanja imali neke spoznaje o kršćanstvu. Koliko je ta simbolika odraz stvarnog stanja hrvatske države u Trpimirovo vrijeme, najbolja bi potvrda bila njegove druge sačuvane isprave. Međutim, kako njih nema, trebalo bi potvrdu potražiti u drugim izvorima, ali nam to nije moguće na ovom mjestu. Dovoljno je da svi navedeni svjedoci u toj ispravi svojom nazočnošću, pristankom i voljom *osnažuju* njezin sadržaj.² Svi se najavljeni Trpimirovi župani iz naracije svojim pristankom imenuju na kraju isprave, čime se završava postupak po kojem osobe najprije sudjeluju kod pravnih odredaba i izdavanja isprava o tome, pa onda postaju pravi svjedoci.³ Prema tome, sastavljač je Trpimirove darovnice »potpuno svjesno prenio glavnu snagu ovjerovljenja na svjedoke«,⁴ naravno uz svoj vladarski pristanak koji je kasnije jasno očitovan i u Muncimirovoj ispravi (892.) koja s Trpimirovom ima zajednički predmet darivanja.

Sljedeća sačuvana isprava hrvatskih narodnih vladara, Muncimirova iz 892. (28. IX.),⁵ sadrži više svjedoka nego Trpimirova. I u njoj svjedoci imaju ulogu osnaženja isprave,

² Miho BARADA, Dvije naše vladarske isprave, *Croatia sacra*, god. 7, Zagreb, 1937., str. 54. Donosi da se u popisu svjedoka nalazi šest svjedoka s titulom župana, šest bez titule i trojica kapelana. Nama se čini da je ipak riječ o sedam župana, iako sedmom (s imenom Ozamil) nije navedena titula, ali je navedeno da je on brat Vitolje koji je župan. Iz redosljeda navođenja svjedoka logično je da navedeni Ozamil ima istu titulu kao i njegov brat, to više jer se već sljedećem svjedoku navodi druga titula. Tako se u toj ispravi među svjedocima uz vladara nalazi sedam župana, pet dvorjanika na čelu s komornikom i tri crkvena predstavnika od kojih je jedan ujedno i pisar isprave.

³ Josip NAGY, Diplomatičko-paleografske studije, *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, I, Zagreb, 1925., str. 34–35.

⁴ Nada KLAIĆ, O Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXII/1960, Split, 1967., str. 141.

⁵ *Codex diplomaticus*, I, str. 22–25.

jer oni pristaju na njezin sadržaj, ali nisu dovoljni za njezino vremensko određenje i trajnu vrijednost pa je stoga vladar pečati svojim prstenom. U tom se trenutku može uočiti jedan oblik tradicije Trpimirove isprave na koju se poziva Muncimirova. Naime, nastala je prepirka između splitskog nadbiskupa Petra i ninskog biskupa Aldefrede o tome je li Trpimir darovao crkvu sv. Jurja u Putalju splitskoj nadbiskupiji u trajno vlasništvo ili na određeno vrijeme. Ninski je biskup tvrdio ovo drugo, ali je Muncimir stao na stranu splitskog nadbiskupa. Kako više nije bilo na životu ni Trpimira ni svjedoka s njegove isprave koji bi izričito potvrdili Aldefredinu tvrdnju, Muncimir uz svjedoke stavlja pečat na ispravu, kako u budućnosti ne bi došlo do slične situacije. Svjedoci su navedeni ovim redosljedom: Muncimir (vladar i izdavač darovnice), Budimir (dvorski župan), Željivek (župan Livna), Petar (župan), Priština (župan mačonoša), Prvad (župan konjice), Željist (župan komore), Željidjed (župan podruma), Boljedrug (župan komornik), Budimir (vladaričin župan), Kržemistl (drugi komornik), Stjepan, sin Budimira (treći komornik), Željidrag (vladaričin mačonoša), Pribitjeh, sin Petra (župan), Dragočaj, sin Samočasna, Tugina (župan štitonoša), Žitalj (predstojnik samostana). Zbidrag (župan Klisa) i Prvalj (rizničar). Vladar je u toj ispravi ujedno i izdavač i svjedok. Pisar isprave Formin (đakon i vladarev kapelan) ne svrstava sebe među svjedoke, kao što je to učinio Martin (svećenik kapelan) u Trpimirovoj ispravi. Osim što ih je nešto više nego u Trpimirovoj ispravi, o samim svjedocima Muncimirova isprava donosi nešto više podataka, jer svi osim jednoga imaju titulu. Umjesto simboličnih sedam župana Trpimirove isprave, u Muncimirovoj se navodi njih dvanaest – analogno dvanaestorici (bez vladara) svjetovnih svjedoka Trpimirove isprave. Većina ih je s vladareva dvora, a za dvojicu se navodi koje im županije pripadaju. Ime i titula župana Prištine sačuvano je i na kamenom natpisu nađenom u Ždrapnju.⁶

U ispravi kralja Krešimira II. (?) iz 950. (?)⁷ nazočni su sljedeći svjedoci: ban Ozrinja ili možda Pribina, župan Velimir, Koača i njegov brat Martin (vjerojatno župan), župan Milislav, župan Dragomir, riksar Grubina, opat Donat, kapelan Ivan, podžupan i introduktor Grgur, biogradski biskup Prestancije (pisar i svjedok isprave). Većina ih je, kako se vidi, s titulom župana, kao i u prethodnim dvjema analiziranim ispravama. Međutim, kako je datacija te isprave nesigurna i kako nekolicina njezinih svjedoka ima ista ili slična imena sa svjedocima isprava nekolicine kasnijih hrvatskih vladara, osobito sa svjedocima Krešimira IV., potrebno je podrobnije opisati svjedoke s navedene isprave Krešimira II. Prvi svjedok po imenu Ozrinja ili Ozrinja, ban, ima gotovo isto ime kao i podžupan svjedok iz isprave Krešimira IV. samostanu sv. Stjepana kod Splita za mlin u Solinu oko 1070., te kao dridski župan u ispravi Stjepana II. splitskim benediktinkama 1089. (8. rujna) za zemljište Pusticu u Lažanima. U vrijeme autora isprave Krešimira II. banom je bio Pribina, pa ako je njezina datacija približno točna, onda bi se mogla prihvatiti pretpostavka da je u jednom predlošku te isprave bilo krivo pročitano to ime, to više što u sva tri primjera ima dosta zajedničkih slova.⁸ Stoga bi taj ban Ozrinja bio

⁶ Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., reprint 1990., str. 652, sl. 264.

⁷ *Codex diplomaticus*, I, str. 39–43.

⁸ Jakov STIPIŠIĆ, *Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi*, *Zbornik Hrvatskoga historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, 6, Zagreb, 1969., str. 87.

ista osoba koju Porfirogenet navodi kao prvog hrvatskog bana pod imenom Pribina, a ne dvije različite osobe kako drži S. Antoljak.⁹ Izričito su među svjedocima navedeni župani Velimir ili Velemir, Milislav ili Miličaj i Dragomir. Iz konteksta njihova nabrajanja i redosljeda moglo bi se zaključiti da su i svjedoci Koača i njegov brat Martin također župani, iako to izričito ne stoji u do danas sačuvanom tekstu navedene isprave. Koji je kojoj županiji pripadao od onih jedanaest koje nabroja Porfirogenet i koje su dvorske službe obnašali, ne može se, na osnovi isprave, ništa reći. Može se ipak pretpostaviti da je jedan od njih zasigurno bio kninski župan, jer je isprava izdana u tom kraljevskom gradu.¹⁰ Ime »Coacca« i »Milliccaio« nalazi se samo u našoj ispravi, a ime »Dragomiro« javlja se već u IX. stoljeću.¹¹ Titula *riksara* kod svjedoka Grubine, osim u toj ispravi Krešimira II., u našim se ispravama spominje svega dva puta.¹² Riječ je, svakako, o dvorskoj službi, o osobi koja je izlazila na dvoboj umjesto kralja. Samo ime Grubina susreće se često u našim ispravama XI. st. a titulu *riksara*, koju nosi svjedok naše isprave o kojoj je riječ, dosadašnji su povjesničari poimali i u drukčijim značenjima.¹³ Taj se izraz, dakle, nekoć upotrebljavao pa on ne bi imao nikakve svrhe biti upotrijebljen eventualno kod nekog kasnijeg falsifikatora koji nije znao njegovo značenje.¹⁴ Slično se može reći i za introduktora te isprave (podžupana Grgura) čiju službu nalazimo još dva puta u ispravama hrvatskih narodnih vladara. Jednom u Zvonimirovoj ispravi splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima 1076–1078.¹⁵ i drugi put u ispravi Stjepana II. samostanu sv. Stjepana kod Splita za zemljište Radunu 1089.¹⁶ Ime toga svjedoka nalazi se više puta u ispravama hrvatskih narodnih vladara, a u ispravi Krešimira IV. samostanu sv. Stjepana kod Splita za mlin u Solinu iz oko 1070. čak s istoimenom titulom *podžupana*. Taj je svjedok trebao uvesti u posjed navedenu u ispravi dvanaestoricu dvorjana koje je kralj obdario posjedima, a on je ujedno bio prvi poznati hrvatski podžupan. Titulu podžupana, kao i župana, dodjeljivao je kralj. Podžupani su zamjenjivali župane samo u pojedinim dijelovima županije.¹⁷ Tu je funkciju od kralja dobio i naš svjedok Grgur. Vladarski posjedi (regale territorium)

⁹ Stjepan ANTOLJAK, Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I. za hrvatsku povijest X. stoljeća, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti, god. 10, sv. 10(4)/1971–1972, Zadar, 1972., str. 98.

¹⁰ *Ibidem*, str. 99.

¹¹ *Ibidem*, str. 98–99.

¹² *Codex diplomaticus*, I, (u ispravi Krešimira IV. samostanu sv. Krševana za posjed u Diklu), str. 105–106. i u *Supetarskom kartularu*, *ibidem*, str. 173.

¹³ S. ANTOLJAK, Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I. za hrvatsku povijest X. stoljeća, *Radovi F. F. Zadar*, 10(4)/1971–1972, Zadar, 1972., str. 68, (bilj. 117, 118), 99–101.

¹⁴ J. STIPIŠIĆ, Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, 6, Zagreb, 1969., str. 87.

¹⁵ *Codex diplomaticus*, I, str. 169–170.

¹⁶ *Ibidem*, str. 189–190.

¹⁷ Miho BARADA, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb, 1952., str. 33–34.

koje je Krešimir u navedenoj ispravi darovao svojim dvorjanicima, pripadali su Kliškoj županiji. Ona je bila podijeljena na više manjih upravnih jedinica kojima su upravljali, uz župana, podžupani, među kojima i naš Grgur.¹⁸ Opat Donat iz sastava svjedoka te isprave zasigurno bi mogao biti poglavar jednog od benediktinskih samostana na području Solina. U vrijeme hrvatskih narodnih vladara poznata su dva takva samostana na tom području. Jedan se nalazio u Rižnicama i osnovao ga je vladar Trpimir, a drugi spominje Toma Arhidakon, navodeći da je kraljica Jelena dala sagraditi crkve sv. Stjepana i sv. Marije i predala ih redovnicima da u njima neprestano obavljaju službu Božju.¹⁹ S druge strane, postoji pretpostavka da bi taj svjedok Donat mogao biti opat kninskog samostana sv. Bartolomeja. Takvo se mišljenje temelji na tome da je ta isprava izdana u Kninu, a taj se samostan sa svojim opatima javlja u ispravama druge polovice XI. stoljeća. U njima su upravo njegovi opati često svjedoci i članovi kraljevske pratnje, a jedan od njih i sastavljač listine. Šišić je čak ustvrdio da je taj samostan sagradio hrvatski kralj koji je zajedno sa svojim nasljednicima potvrđivao izbor njegova opata, uvrštavajući ga u svoju pratnju. Pretpostavlja se da bi taj samostan mogao biti sagrađen u X. stoljeću, odnosno prema mjestu datiranja isprave u kojoj je njegovim opatom svjedok Donat, čak u drugoj polovici IX. ili u prvoj polovici X. stoljeća.²⁰ Ime svjedoka kapelana Ivana s te isprave Krešimira II. nalazimo često u naznačenim ispravama, osobito sa svećeničkom titulom – kako se može vidjeti iz popisa svjedoka na kraju ovoga rada, a u ispravi Krešimira IV. za Diklo 1066/67. čak s istoimenom titulom kapelana. Međutim, najkompliciranija i najmjerodavnija osoba, svjedok i prije toga pisar naznačene isprave Krešimira II. jest potpisani biogradski biskup Prestancije. Datacija te isprave i navođenje ovog biskupa remete dosadašnju kronologiju biogradskih biskupa. Naime, na temelju isprave Petra Krešimira IV. u korist samostana sv. Ivana evangelista u Biogradu, prigodom fundacije²¹ spominje se biogradski biskup Teodozije za kojega se držalo da je prvi biogradski biskup, a u svezi s njim i osnutak Biogradske biskupije u drugoj polovici XI. stoljeća. Problem se još više komplicira što uz ovog Prestancija znamo i za drugog biogradskog biskupa Prestancija u drugoj polovici XI. stoljeća, to više što po mišljenju nekih povjesničara istodobno postoji i u Zadru biskup Prestancije.²² Međutim, ako se prihvati datacija navedene isprave Krešimira II., onda bi biogradski biskup iz te isprave bio Prestancije I., a onaj iz druge polovice XI. st. Prestancije II., čime bi se osnutak Biogradske biskupije pomaknuo u sredinu X. st. Za takvo mišljenje postoji nekoliko neizravnih ali utemeljenih razloga. Prije svega, kad je

¹⁸ S. ANTOLJAK, Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I. za hrvatsku povijest X. stoljeća, *Radovi F. F. Zadar*, 10(4)1971–1972, Zadar, 1972., str. 103. Stjepan Antoljak tu ispravu pripisuje Krešimiru I.

¹⁹ Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, II, Split, 1964., str. 299–305, 310–316.

²⁰ S. ANTOLJAK, Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I. za hrvatsku povijest X. stoljeća, *Radovi F. F. Zadar*, 10(4)1971–1972, Zadar, 1972., str. 102–103.

²¹ *Codex diplomaticus*, I, str. 87–93.

²² Stjepan ANTOLJAK, Biograd za vrijeme hrvatskih narodnih vladara, *Biogradski zbornik*, 1, Zadar, 1990., str. 264–265.

riječ o jednom od trenutaka autentičnosti navedene isprave Krešimira II., zna se zasigurno da je splitski nadbiskup već 1203. na otočiću Vranjicu imao svoj ljetnikovac i kulu koje su porušili Mlečani iz osвете što je pomogao Zadranima u borbi protiv njih. Stoga se, na temelju te činjenice, može ustvrditi da bi prigodom reambulacije 1397. bilo sasvim nepotrebno falsificirati isprave kako bi se dokazalo da je Vranjic u vlasništvu splitske crkve, kad je on to sigurno bio 1203. godine.²³ Prije toga poznato je da se Biogradska biskupija ne navodi u aktima splitskih crkvenih sabora 925. i 928. Potvrdom saborskih zaključaka pape Leona VI. (928–929.) dokinuta je Ninska biskupija, a njezinom biskupu Grguru naređeno je da uzme Skradinsku biskupiju u čiji je sastav ulazio Biograd. Budući da se ni u jednom dokumentu prije 1160. ne spominje Skradinska biskupija, može se pretpostaviti da je tada Biograd izabran za biskupsko sjedište.²⁴ Biograd je u tom vremenu puno veće mjesto od Skradina i Nina, pa bi i to odgovaralo crkvenim propisima i u prilog Biogradskoj biskupiji. K tomu je Biograd kao *castrum*, a kasnije kao *civitas* ili *urbs* imao pravo na svojega biskupa, što bi opravdavalo navođenje biogradskog biskupa u ispravi iz X. stoljeća.²⁵ Poslije 950. do 1060. nema, doduše, spomena biogradskom biskupu, što ne mora značiti da u tom vremenskom razmaku biskupa nije bilo. Kad je Biograd 1125. razoren od Mlečana, njegov biskup i čitavo stanovništvo odlaze u Skradin, a Biogradska biskupija nikad više nije bila obnovljena. Navođenje svjedoka Druze, sina biskupa Prestancija, u široj verziji isprave Krešimira IV. samostanu sv. Ivana u Biogradu 1060., navodi na pomisao da je i taj biskup morao odstupiti s biskupske stolice, kao i njegov subrat splitski metropolit Dabral, nakon crkvenog sabora u Splitu oko 1050., koji je sazvao poslanik pape Lava IX. (1040–1054.).²⁶ U korist postojanja Biogradske biskupije u X. st. moglo bi se redati još dosta neizravnih dokaza, ali za nas i nadalje ostaje otvoreno pitanje je li Prestancije I. i prvi biogradski biskup ili je i prije njega, makar i kratko, bio još neki njegov prethodnik?

U kraćoj i starijoj verziji isprave kralja Petra Krešimira IX. samostanu sv. Ivana u Biogradu 1060. (mjeseca veljače)²⁷ navedeni su svjedoci ovim redosljedom: ban Gojko, tepčija Boleslav, župan Luke Prvaneg, biogradski biskup Teodozije, prior Dragoslav, župan Sidrage Jurana, prior Drago, još jedan Drago (bez titule) iz Kastrića i vratar Juraj. Na prvom je mjestu, dakle, ban, kao što je u Trpimirovoj i Muncimirovoj ispravi *dux*, a onda slijede ostali, među kojima su tepčija, biogradski biskup, gradski prior, župani, vratar i jedan svjedok bez oznake titule. Oba priora nose slično ime, k tomu još i svjedok iz Kastrića, a za oba navedena župana navodi

²³ J. STIPIŠIĆ, Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, 6, Zagreb, 1969., str. 86.

²⁴ Eduard PERIČIĆ, Biogradska biskupija, *Biogradski zbornik*, 1, Zadar, 1990., str. 339.

²⁵ S. ANTOLJAK, Biograd u vrijeme hrvatskih narodnih vladara, *Biogradski zbornik*, 1, Zadar, 1990., str. 265; *isti*, Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I. za hrvatsku povijest X. stoljeća, *Radovi F. F. Zadar*, 10(4)1971–1972., Zadar, 1972., str. 103–105.

²⁶ E. PERIČIĆ, Biogradska biskupija, *Biogradski zbornik*, 1, Zadar, 1990., str. 339, 341–342.

²⁷ *Codex diplomaticus*, I, str. 87–89.

se i kojim županijama upravljaju. Jedino se ne uklapa u taj sastav svjedoku osobi vratara, kojeg ne nalazimo u široj verziji te Krešimirove isprave.²⁸ U široj verziji, za koju Rački drži da je *charta interpolata*,²⁹ navedeno je puno više svjedoka, i to ovim redoslijedom: papin izaslanik opat Majnard, nadbiskup Lovre, biskup Hrvata Rajnerije, biskup Teodozije, biskup Prestancije, ban Gojslav, tepčija Boleslav, župan Luke Prvaneg, prior Dragoslav, župan Sidrage Jurana, prior Drago, Drago iz Kastrica (bez titule), prior Dabrina, Petar (bez titule), Grgur, sin Petrov (također bez titule), Petranina Armati (bez titule), sin biskupov Druze (bez titule), Prestancije (bez titule), Madije (Prestancijev brat, bez titule), Mihovil (bez titule), Mihovilov brat Petar (bez titule), Daniko (bez titule), kapelan Periša, njegov brat Daniel (bez titule), Perišin sin Budiko (bez titule), štitonoša Ivan (eunuh), Ivanov brat podžupan Kručena, podžupan Blata Dražen, Sabo (bez titule) i njegov neimenovani brat (također bez titule) te mnoštvo drugih koje se ne navodi. Odmah se stječe dojam da se svi navedeni svjedoci nisu nalazili na mjestu izdanja isprave već na mjestu neke svečanosti gdje je ta isprava »promovirana« i eventualno tom prigodom ili kasnije ponovno prepričana i zapisana u široj verziji. Na to nas osobito upućuje nazočnost nadbiskupa Lovre kojega nema u prvoj verziji. To je ujedno jedan od dokaza da je šira verzija te isprave nešto kasnije nastala. U njoj su najprije navedeni crkveni veledostojanstvenici, među kojima na prvom mjestu papin poslanik Majnard koji se navodi i u dispoziciji kraće verzije te isprave, pa tek onda ban i ostali civilni i niži crkveni dostojanstvenici. Šira je verzija te Krešimirove isprave također navela sve po redu svjedoke s njihovim titulama iz kraće verzije. I to nam govori da je sastavljač šire verzije već imao pred sobom gotovu ispravu koju je proširio i razjasnio, unoseći u nju, po svoj prilici, ukratko odredbe i darivanja i iz drugih isprava koje su izdane tom samostanu. Značajno je u navođenju titula da se u obje verzije isprave podudaraju titule dvaju župana i nazivi njihovih županija, a šira verzija otkriva naziv jedne podžupanije (Blato) koju zastupa njezin podžupan.³⁰ Za nj se u ispravi navodi kojeg je dijela županije podžupan, dok se za njegova kolegu Kručenu, koji je prije njega naveden, u ispravi to ne navodi. U obje se verzije navedene isprave navodi prije lučki pa tek onda sidraški župan. Odmah su uz njih gradski priori, sa sličnim imenima, osim što u kraćoj verziji između lučkog župana i priora slijedi biogradski biskup. Biogradski je prior spomenut i u intitulaciji, koja je u obliku datacije isprave, pa nam je razumljivo da je uz sidraškog župana biogradski prior, ali nismo sigurni je li navedeni prior uz lučkog župana ujedno i prior nekog grada u Lučkoj županiji. Iz redoslijeda svjedoka u ispravi (u obje verzije) proizlazi da bi

²⁸ *Ibidem*, str. 89–93.

²⁹ Franjo RAČKI, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia* (dalje: F. RAČKI, *Documenta*), Zagreb, 1877., str. 51–56.

³⁰ Podžupanija se Blato, kao jedan od dijelova Ninske županije, najvjerojatnije nalazila na području kasnijeg Bokanjca koji se najprije nazivao Blato, ili je to pak neko drugo Blato ali, u svakom slučaju, u blizini navedene županije. Blato je, u tom slučaju, dio Ninske županije koja je na sjeveroistoku graničila s u ispravi navedenom Sidraškom županijom.

moglo biti tako, ali onda opet ostaje otvoreno pitanje kojem je on gradu prior. Kad je riječ o županijama, jasno je iz isprave da sredinom XI. st. odvojeno egzistiraju Lučka, Sidraška i, sudeći po Blatu a osobito prema drugim izvorima, Ninska županija. Sidraška graniči i s Lučkom i s Ninskom, a najvjerojatnije se na obje više ili manje naslanja ili graniči s njima Ninska županija. Stoga i jesu u ispravi nazočni predstavnici te tri županije, a navođenje još jednog podžupana (Kručena) ukazuje na predstavnika još jedne županije kojoj ne znamo ime, a koja graniči s trima navedenima. Da su i neki otoci ulazili u sastav Lučke ili Sidraške županije, pokazuje u ispravi primjer Žirja.³¹

Iznimno mali broj svjedoka naveden je u ispravi kralja Krešimira IV. o oslobađanju samostana benediktinki sv. Tome u Biogradu od davanja i poklonu zemljišta Rasohatica, iz 1060–1062.³² To su: nadbiskup Lovre, hrvatski biskup Rajnerije i ban Gojko. Za sva tri svjedoka u toj ispravi sačuvana su samo njihova početna slova. Rački je pokušao inicijal »R.« protumačiti s »A.« jer je u tom vremenu (1069.) hrvatski biskup Anastazije a ne Rajnerije, držeći se ujedno naznačene godine u ispravi (1069.).³³ Međutim, u prijepisu je jasno označeno »R.« a ne »A.«, pa u tom slučaju postoji mogućnost da je prijepis prenio krivo zapisanu godinu, čemu idu u prilog i neke činjenice. U protivnom je Rajnerije spomenut kao prethodni hrvatski dvorski biskup.

Iako Krešimirova isprava o poklonu zemlje u Sidragi samostanu sv. Tome u Biogradu, iz 1060–1062.,³⁴ ima oblik potvrđnice, u njoj su ipak među najvažnijim formulama sadržani svjedoci. Oni su navedeni ovim redosljedom: biogradski biskup Teodozije, biogradski biskup Drago, hrvatski biskup Rajnerije i ban Gojko. Na kraju je donesen uopćeni izraz »et alii plures« kao i u prethodnoj Krešimirovoj ispravi. Kako isprava ne donosi dataciju, Rački je, prema njezinim svjedocima, datira u god. o. 1065.,³⁵ i ujedno je drži da je *charta suspecta* zbog njezina oblika i mnogih pogrešaka. Ključno bi rješenje toga ipak trebalo stajati u svjedocima, osobito u svjedoku banu Gojku koji se dosada četiri puta javlja u ispravama hrvatskih narodnih vladara. Ako je taj ban i svjedok brat kralja Petra Krešimira, kojega je on navodno 1062. dao ubiti (prema podacima Korčulanskog kodeksa), onda bi 1062. bila krajnja godina, a ne o. 1065., kako to drži Rački, za ovu i prethodnu Krešimirovu ispravu o navedenom samostanu sv. Tome u Biogradu.³⁶ U obje se isprave o tome samostanu ponavljaju dva ista svjedoka u osobama

³¹ Stoga ne može stajati tvrdnja nekih suvremenih povjesničara npr. Franje SMILJANIĆA, Teritorij i granice Sidraške županije u srednjem vijeku, *Biogradski zbornik*, 1, str. 319–333, da području Sidraške županije nisu pripadali otoci, barem u početku, i da Krešimir IV. nije mogao davati privilegije za područje bizantske Dalmacije.

³² *Codex diplomaticus*, I, str. 96–97.

³³ F. RAČKI, *Documenta*, str. 75.

³⁴ *Codex diplomaticus*, I, str. 97–98.

³⁵ F. RAČKI, *Documenta*, str. 64–65.

³⁶ Miho BARADA, Prilog kronologiji hrvatske povijesti, *Rad JAZU*, 311, str. 199; Vinko FORETIĆ, Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu, *Starine*, 46, str. 30. Naime, nepoznati pisac Korčulanskog kodeksa zapisao je da je papa Aleksandar II. (1061–1073.), koji je kao dobar pastir po svim stranama ispravljao zlo, čuvši da je kralj Hrvata Petar Krešimir ubio svojega brata

hrvatskog bana Gojka i hrvatskog biskupa Rajnerija, pa su te isprave sigurno i nastale u isto ili približno isto vrijeme. Budući da je isprava za Sidragu potvrđnica, a ona za Rasohaticu najprije sadrži davanje imuniteta samostanu sv. Tome, logično je da su svjedoci prije svjedočili za davanje imuniteta i zemljišta Rasohatice tom samostanu, pa tek onda za zemlju u Sidragi. Ostali svjedoci u toj ispravi uz bana, biogradski biskup Teodozije, hrvatski Rajnerije i prior Drago, kao i u prethodnoj nadbiskup Lovre i navedeni hrvatski biskup Rajnerije, mogu se kronološki pomicati i naprijed i natrag, jer je njihova biskupska služba nazočna i onda kad oni još nisu fizički došli u dotičnu biskupiju ili pak prešli u drugu.

Tradicija broja sedam u osobama svjedoka nazočna je i u Krešimirovoj ispravi kojom 1066. (25. XII.) u Šibeniku uzima pod svoju zaštitu samostan sv. Marije u Zadru.³⁷ Razlika je u tome što su ovog puta navedeni svjedoci visoke crkvene osobe, i to mahom biskupi koji se navode prema hijerarhiji biskupija. Na prvom je mjestu splitski nadbiskup Lovre, kao što je nekoć bio *dux* ili ban, zatim slijedi zaderski biskup Stjepan, hrvatski Rajnerije, trogirski Ivan, biogradski Dabro, rapski Drago i osorski Petar. Nije beznačajno na ovom mjestu primijetiti da je Katolička crkva i u Krešimirovo vrijeme poštivala i suživljavala se s tradicijom pojedinog naroda u mnogim njegovim duhovnim i kulturno-političkim sferama. Očit primjer za to jest navedena isprava. Kad je o svjedocima u spomenutoj ispravi riječ, može se također opaziti da oni nemaju baš klasičnu ulogu svjedoka, bar u onom smislu u kojem su je imali u dosada razmatranim ispravama. Oni u ovoj ispravi pristaju na kraljevu odluku, a iza njihovog navođenja nema izraza »et alii plures«. Prema crkvenoj hijerarhiji i redosljedu crkvene časti nije neobično što vladar traži pristanak biskupa za zaštitu navedenog samostana, jer sve crkvene ustanove najprije moraju imati pristanak crkve, pa tek onda sklapati ugovore sa svjetovnom vlašću. Svjedok te isprave, biogradski biskup Dabro, jedino je poznat iz toga izvora. Da je, osim svjedočenja u ispravi, bila riječ o nekom drugom važnijem poslu, nama nepoznatom, govori činjenica da su se svi biskupi Hrvatske okupili na Božić 1066. u Šibeniku, dakle u vrijeme kad su najpotrebniji u svojim biskupijama. Taj je događaj ujedno omogućio da danas jedino iz te isprave, nastale tom prigodom, znamo da je 1066. biogradskim biskupom bio Dabro.³⁸

Gojslava, poslao u Hrvatsku svojega legata Majnarda da provede istragu. Međutim, Krešimir se sa svojih dvanaest župana opravdao da je nevin, nakon čega mu je papa vratio vlast nad Hrvatskom. Toga legata ujedno nalazimo kao svjedoka u Krešimirovoj ispravi biogradskom samostanu sv. Ivana evanđelista u osobi legata pape Nikole II. (1059–1061.). Kako je došlo do smjene na papinoj stolici, legat Majnard je vjerojatno nastavio istu misiju i u vrijeme pape Aleksandra II., pa je stoga i mogao riješiti optužbe na račun kralja Krešimira. Budući da ga nalazimo u obje verzije Krešimirove isprave biogradskim benediktincima i na splitskom crkvenom saboru (1060.), na kojem je zasigurno uza nj bio nazočan i biogradski biskup, uz Krešimirov problem taj je papin legat puno pridonio i rješavanju problema Biogradske biskupije. Stoga i nalazimo među svjedocima šire verzije navedene isprave uz njega i dva biskupa, od kojih je jedan po svojoj prilici »detroniziran«.

³⁷ *Codex diplomaticus*, I, str. 102.

³⁸ E. PERIČIĆ, Biogradska biskupija, *Biogradski zbornik*, I, Zadar, 1990., str. 344.

U Krešimirovoj ispravi, koja govori o poklonu zemlje u Tokinji zadarskom samostanu sv. Marije 1066/67.³⁹ navedeni su sljedeći svjedoci: prior Dabro, sin Belice, Nicefor i njegov brat Madije, sin Zele, štitonoša Dobrodrug, rizničar Desinica, kapelan Budica i klerik Desa Zadranin. Pod imenom svjedoka Madija nije jasno je li to samo jedna osoba koja je brat Niceforov i sin Zelin ili je to još jedan Madije koji je samo zin Zelin, a ne i brat Niceforov. Ako je prva mogućnost točna, onda i u ovoj Krešimirovoj ispravi nalazimo simboliku svjedoka u broju sedam, bez dodatka »i mnoštvo drugih«. Svi svjedoci te isprave imaju uz ime i titule, osim navedene braće koji su odmah poslije priora. Isprava u kojoj su nazočni navedeni svjedoci sačuvana je u dvije redakcije, u *Kartularu* sv. Marije u Zadru na fol. 8v–9r i na fol. 29v i 32r. Rački, a iza njega i neki drugi, drugu redakciju zbog godine 1072. pod koju je njezin tekst uvršten u kartularu drže interpoliranom, dok prvu redakciju te isprave drže sumnjivom.⁴⁰ Kukuljević je tu drugu redakciju stavio pod ispravu iz 1072. godine.⁴¹ Tako se slučajnim i sigurno nenamjernim propustom dvaju velikih diplomatskih događaja dogodilo da se u drugoj redakciji Krešimirove isprave pojavilo puno više svjedoka nego u prvoj, jer su navedeni iz neke druge isprave. To je dovelo čak do toga da se istu ispravu datiralo u različitim godinama (1066. i 1072.), što je kasnije pojedinim diplomatskim poslužilo za jedan od dokaza falsificiranosti te isprave.

Krešimirova isprava izdana u Ninu, o potvrdi posjeda u Diklu samostanu sv. Krševana u Zadru, iz 1066/67.⁴² sadrži deset svjedoka. To su: tepčija Boleslav, ninski župan Adamić, župan Luke Vukac, *dad* Voleša, posteljnik Budac, kraljev kapelan, volar Zović, štitonoša Dragonja, vinotoča Dadovit i dekan Grubonja. Svima se, dakle, navode titule a njihov sastav je uglavnom svjetovni, iako je isprava izdana crkvenoj ustanovi. Tu je, naime, riječ o uobičajenom darivanju kraljevskog zemljišta, pa su stoga svjedoci pretežno s kraljevskog dvora i iz lokalne uprave. Na prvom je mjestu tepčija Boleslav. On se navodi čak prije i ninskog i ličkog župana. Uloga i značenje tepčije na hrvatskom dvoru nije do kraja domišljena ali, sudeći po njegovu mjestu među navedenim svjedocima te Krešimirove isprave za Diklo, taj bi pojam mogao odgovarati pojmu Račkoga *comes curialis* i Margetićevu pojmu *časnika*.⁴³ Slično je i s pojmom *dad* koji slijedi nakon dvaju župana. Analogno tome da je većina svjedoka iz kraljeve pratnje, odnosno

³⁹ *Codex diplomaticus*, I, str. 104–105.

⁴⁰ F. RAČKI, *Documenta*, str. 67–68. Rački je, naime, previdio da se tekst druge redakcije koji počinje na listu 29v kartulara nastavlja tek na 32r. Stoga on za tu verziju donosi tekst s lista 30r, koji zapravo pripada godini 1092., odnosno sasvim drugoj ispravi, konstatirajući da je prva redakcija »charta suspecta« a druga »charta interpolata«. Zaključni se tekst obje redakcije navedene Krešimirove isprave poklapa, osim što je u drugoj redakciji mjesto biskupa Stjepana krivo umetnuto ime biskupa Andrije koji se spominje tek 1088–1089. Isti je pisar druge redakcije te isprave i u jednoj ispravi iz 1091., u kojoj se spominje biskup Andrija, i za nju krivo umetnuo godinu 1072.

⁴¹ Ivan KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I, Zagreb, 1874., str. 144.

⁴² *Codex diplomaticus*, I, str. 105–106.

⁴³ Luj MARGETIĆ, Značenje i porijeklo riječi tepčija i dad, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XVII, Beograd, 1976., str. 55–58.

s kraljeva dvora, to bi mogao biti i svjedok Voleša s titulom *dad*. Margetičevo poimanje da je to rukovoditelj kraljevskog tovara (prtljage), moglo bi u našem slučaju približno odgovarati tome značenju.⁴⁴ Nakon tepčije slijede dva župana čije su županije imenovane, iz čega se može zaključiti da su to jedna drugoj susjedne županije (Ninska i Lučka). Ostale su titule navedenih svjedoka sve s kraljevskog dvora i iz kraljeve pratnje, osim što značenje *dekana* nije jasno. Među tim dvorskim titulama iznenađuje uloga i značenje *volara* na kraljevskom dvoru.

U Krešimirovoj ispravi za otok Maon koji taj kralj poklanja 1069. zadarskom samostanu sv. Krševana,⁴⁵ među svjedoke se može ubrojiti i kralja i zadarskog biskupa Stjepana, bez obzira na to što se tek nakon njih dvojice navode imena svjedoka. Među tim imenima su: ninski župan Adamac, sudski *comes* Boleslav, lučki župan Viačić, *dad* Voleša, bibrirski župan postelnik Budec, kraljevski kapelan Ivan, sudac kraljevskog suda Petar, kraljevski vinotoča Studec, carski protospatar i čitave Dalmacije kapetan Lav, ninski sudac Slavislav, opat samostana sv. Bartola redovnik Adam, župan Sidrage Petar, župan Cetine Dragomir, biogradski prior Andrija. Ovamo bi se moglo pribrojiti i sastavljače te Krešimirove isprave, hrvatskog biskupa i kancelara kraljevskog dvora Anastazija, jer i on, kao i svi navedeni, stavlja znak potpisa na ispravu. Ponavljaju se imena šest svjedoka s istim titulama iz Krešimirove isprave za Diklo. To su: tepčija Boleslav kojemu se ovoga puta navodi titula *comes curialis*, što po svojoj prilici znači isto što i tepčija, zatim župan Nina Adamić ili Adamac, župan Luke Vukac ili drukčije pročitano Viačić, *dad* Voleša, posteljničnik Budec ili Budac, za kojeg iz te isprave doznajemo da je župan Bribira, i kraljev kapelan Ivan. Ponavlja se i titula vinotoče, ali su imena osoba koje je obnašaju različita, što znači da su se u međuvremenu smijenili. Iz popisa svjedoka Krešimirove isprave za Maon, uz županije Nina i Luke koje su navedene i u ispravi za Diklo, saznajemo još za Bibrirsku, Sidrašku i Cetinsku županiju, odnosno za imena njihovih župana. Iz toga proizlazi: što je veće darivanje, to je veći broj župana i drugih svjedoka na okupu. Sve navedene županije predstavljaju jednu administrativnu i teritorijalnu cjelinu, osim što za Cetinsku nije jasno kakvu je imala povezanost s darovanim otokom. Za »Saluisclaus, Nonensis iudex, testis« Rački misli da je to ninski župan. Međutim, to ne stoji jer se u istoj ispravi na početku nabiranja svjedoka navodi »Adamico« kao ninski župan. Taj je naime »Saluisclaus« bio ninski sudac, kako se i navodi u ispravi, a time je grad Nin, kao i drugi »municipiji«, imao svoj vlastiti sud.⁴⁶ Na čelu duhovne vlasti među svjedocima je zadarski biskup Stjepan, što je i razumljivo jer je samostan sv. Krševana pripadao pod njegovu biskupijsku jurisdikciju. S obzirom na važnost toga samostana očekivalo bi se još kojeg okolnog biskupa na skupu u Ninu. Njihov izostanak pokazuje da su benediktinci unutar svojega reda imali dosta samostalnosti i da su samo u opće biskupijskim poslovima zajednički s biskupom nastupali prema državnoj vlasti.

⁴⁴ *Ibidem*, str. 58–64.

⁴⁵ *Codex diplomaticus*, I, str. 112–114.

⁴⁶ Mijo BRAŠNIĆ, Župe u hrvatskoj državi za narodne dinastije, *Rad JAZU*, knj. XXV, Zagreb, 1873., str. 35.

Stoga i nema više biskupa okolnih biskupija među navedenim svjedocima, ali je zato u dispoziciji isprave uz navedenog opata matičnog samostana sv. Krševana, opata Petra, među svjedocima nazočan i opat samostana sv. Bartolomeja (redovnik Adam), bez obzira na to što se u kraljevoj pratljni nalazi dvorski kapelan. Da je izdavanje te isprave bio doista važan čin za samostan sv. Krševana, pokazuje nazočnost kralja, zadarskog biskupa Stjepana te pristanak prvaka Krešimirova kraljevstva, od kojih je nekolicina njih među svjedocima. Pri tom činu se u ulozi svjedoka nalazi i carski protospatar i katepan cijele Dalmacije, čija nazočnost čini Krešimirovu darovnicu svečanijom. Njegova nazočnost u Ninu, na čisto hrvatskom području, nije bila nužna, ali se njegova uloga u tom činu ipak može shvatiti dvostrano. S jedne strane, on je tu u smislu predstavnika bizantinske vlasti koja se nije pravno odrekla dalmatinskih gradova, pa tako ni Zadra u kojem se nalazi samostan sv. Krševana. S druge pak strane, nije isključeno da je on bio pozvan na taj skup samo kao ugledna osoba, a ne i kao predstavnik bizantske vlasti.⁴⁷

Krešimirova potvrđnica isprave o osnutku samostana sv. Petra na Rabu⁴⁸ gotovo da i ne sadrži svjedoke. U njoj se navodi nazočnost samo dviju osoba, od kojih se kod prve spominju dvije titule, a kod druge nepoznat toponim. Obje su titule kod prvog svjedoka rijetkost u ispravama hrvatskih narodnih vladara, ali ih nalazimo u ostalim izvorima toga vremena. Tako npr. titulu »magistar« nalazimo u oporuci zadarskog priora Andrije iz godine 918. te u spisu Petra Crnog iz 1080.⁴⁹ Nama nepoznati toponim *de Bilia* možda se odnosi na Belice – jedan od hrvatskih gradova koje nabrja Porfirogenet u svojem djelu *De administrando imperio*.⁵⁰ To bi, naime, bio *Velicin* u krštenoj Hrvatskoj.⁵¹ Te su osobe magistar i gramatik Grgur i Pavao iz Bile (?) ili Bilja (?). Doduše, naveden je i uopćen izraz »et aliis«. Budući da je navedena isprava potvrđnica jedne druge isprave, ne iznenađuje izostanak većeg broja svjedoka.

Simboličan broj od sedam svjedoka nalazi se i u Krešimirovoj ispravi o samostanu sv. Stjepana kod Splita koja govori o poklonu lokacije za podizanje mlina na području Solina oko 1069. godine.⁵² I u toj su ispravi, kao uostalom u svim dosadašnjim u kojima je svjedokom splitski nadbiskup, najprije navedeni svjedoci s crkvenim titulama, pa tek onda svjetovni. Na prvom je mjestu splitski nadbiskup Lovre, zatim slijede: naddakon Petar, svećenik i redovnik Ivan i primicer Petar. Redovnik Ivan je sigurno prior nekog obližnjeg samostana u Solinu. Nakon njih

⁴⁷ Jakov STIPIŠIĆ, *Diplomatička analiza Krešimirove darovnice o Maunu iz 1069.*, *Pomorski zbornik*, knj. 7, Zadar, 1969., str. 824.

⁴⁸ *Codex diplomaticus*, I, str. 114–115.

⁴⁹ Stjepan ANTOLJAK, Zadar za vrijeme hrvatskih narodnih vladara, *Radovi F. F. Zadar*, 14–15/1975–1976., Zadar, 1976., str. 21, bilj. 25.

⁵⁰ S. ANTOLJAK, Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I. za hrvatsku povijest X. stoljeća, *Radovi F. F. Zadar*, 10(4)1971–1972., Zadar, 1972., str. 90.

⁵¹ Konstantin PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom*, Zagreb, 1994., pretisak prijevoda Nikole Tomašića, str. 86.

⁵² F. RAČKI, *Documenta*, str. 122–123.

slijede svjetovni svjedoci; štitonoša Drugan, podžupani Ozrico i Grgur. Za dvojicu posljednjih ne navode se županije kojima su podžupani. Štitonoša Drugan se javlja i u jednoj ispravi iz 1070.⁵³ Stoga prema tome svjedoku Stipišićev *Codex* pomiče dataciju Račkoga Krešimirove isprave, o kojoj je riječ, s oko 1069. na oko 1070.

U Krešimirivoj ispravi o poklonu zemljišta u »Brdima« zadarskom samostanu sv. Marije iz 1072.(?)⁵⁴ navedeni su ovi svjedoci: kraljev pravdonoša Ivan, kraljev štitonoša Drugan, ninski župan Adam, satnik Večenega i svećenik Mikacije koji je vjerojatno opat nekog benediktinskog samostana. Svi su oni, dakle, osim toga svećenika, svjetovne osobe iz kraljeve pratnje. Samo na osnovi navedenih svjedoka, u autentičnost navedene isprave ne bi se moglo posumnjati, jer su i kraljev štitonoša Drugan i ninski župan Adam suvremenici njezina nastanka.

U ispravi kralja Dmitra Zvonimira iz 1075. (9. X.), kojom potvrđuje splitskoj crkvi Trpimirovu i Muncimirovu darovnicu o crkvi i posjedima sv. Jurja putaljskog,⁵⁵ nazočno je mnoštvo svjedoka.⁵⁶ Najprije su navedeni biskupi i opat benediktinskog samostana, odnosno crkvene osobe, a onda kraljevi ljudi iz lokalne vlasti. Na prvom je mjestu naveden zadarski biskup Stjepan, iako bi se očekivalo na tom mjestu splitskog nadbiskupa kojeg inače nema među svjedocima, ali koji se navodi u arengom isprepletenej naraciji te isprave. Nakon zadarskog slijedi hrvatski biskup Grgur, rapski Teodozije (po mišljenju Račkog Prestancije), biogradski Bazilije, osorski Firmin ili Formin, ninski Ivan i trogirski kojemu je izostavljeno ime. Tih je godina u Trogiru biskupovao Ivan-Ursin (1062–1111.). Nakon biskupa naveden je opat benediktinskog samostana sv. Stjepana, Dabro, a onda kraljevi ljudi među kojima tepčija Dominik, za kojeg se veli da je *comes curialis*, zatim knez Kirna (u ispravi ispušteno čega je knez), livanjski knez Dobrica, cetinski Pribina i knez Ljubomir kojemu je također izostavljeno čega je knez. Općenito se navodi da su bili nazočni i drugi knezovi i baroni i da je bilo skupljeno mnoštvo vjernika, što upućuje na činjenicu da je isprava izdana na nekom vjerskom skupu, odnosno u vrijeme nekog blagdana. Za razliku od Krešimirovih isprava, već se u ovoj Zvonimirovoj ispravi za kraljeve pomoćnike u upravnoj vlasti upotrebljava titula *comes*, a ne župan ili podžupan, iako u drugim Zvonimirovim ispravama nailazimo na termin *župan*. Značenje im je u našim primjerima isto, ali sam izraz *comes* upućuje na *Hrvatsku kroniku* koja, kao i navedena Zvonimirova isprava, donosi termin *knez*.⁵⁷

Nasuprot tome, vidjeli smo da su u Krešimirovoj ispravi za otok Maon kod svjedoka upotrijebljena oba izraza. Kod jednoga je *iupanus* (Adamic ili Adamec), a kod drugoga

⁵³ *Codex diplomaticus*, I, str. 120, isprava »djeda Hrvata« Ivana o poklonu svojega posjeda u Brdima samostanu sv. Krševana u Zadru.

⁵⁴ *Codex diplomaticus*, I, str. 132.

⁵⁵ *Ibidem*, str. 141–142.

⁵⁶ Zvonimirova isprava iz iste godine (1075.) – o njegovu krunjenju ne sadrži svjedoke. Njezin sadržaj to i ne zahtijeva, jer je krunjenje javni skup gdje javnost ima ulogu svjedoka pa ih stoga isprava i ne navodi. S druge strane, bilo bi nemoguće navesti toliko mnoštvo u ispravi. Osim te Zvonimirove isprave, još samo u dva primjera sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara nisu nazočni svjedoci.

⁵⁷ M. BRAŠNIĆ, Župe u hrvatskoj državi za narodne dinastije, *Rad JAZU*, knj. XXV, Zagreb, 1873., str. 38.

comes (Boleslav). Očito je riječ o dvije funkcije u državničkoj službi. Takvo tumačenje ne isključuje mogućnost da pojedini velmoža upravlja županijom kao njezin župan i istodobno obnaša neku dvorsku titulu. Takav je slučaj i u istoj navedenoj Kresimirovoj ispravi za otok Maon iz 1069. u kojoj je svjedok Budec istodobno bibrirski župan i dvorski posteljnik.⁵⁸

U falsificiranoj ispravi, kojom tobože kralj Dmitar Zvonimir 1078. (12. III.) daje Bračanima slobodu trgovanja,⁵⁹ navedeni su sljedeći svjedoci: biskup Hrvata Grgur, kapelan Petar, ban Dragota, župan Slavogost, knez Berislav i sudac Dražina. Redosljed svjedoka odgovara tradiciji njihova navođenja u ispravama hrvatskih narodnih vladara, ali dok smo u prethodnoj Zvonimirovoj ispravi za titule nekih svjedoka, za koje smo očekivali da su župani, imali izraz *comes*, ovdje sada imamo i župana i *comesa*. Iako je ime hrvatskog biskupa Grgura navedeno u tobožnje vrijeme te isprave, ipak bi se u imenima svjedoka s titulom župana i *comesa* trebalo tražiti namjeru i vrijeme nastanka navedene Zvonimirove isprave, a to bi, prema našem mišljenju, odgovaralo drugoj polovici XIV. stoljeća.

Bez obzira na stupanj autentičnosti pojedinih dijelova Zvonimirove isprave o ponovnom poklanjanju splitskoj crkvi nekih sela, zemlje i pašnjaka iz 1078. (16. IV.),⁶⁰ navedeni svjedoci u njoj su povijesna stvarnost. Njih se navodi ovim redosljedom: časni hrvatski biskup Grgur, opat benediktinskog samostana sv. Bartolomeja Ivan, ninski župan Adam ili Adamić, Stresinja Bibrirski, Desimir Krbavski, zadarski svećenik Dominik i kapelan crkve sv. Nikole, Stjepan. Spominje se i uopćena forma »i mnoštvo drugih«. Nema, dakle, splitskog nadbiskupa Lovre među svjedocima, što je i razumljivo jer se poklon odnosi na njegovu nadbiskupiju i jer ga nalazimo u naraciji te isprave u ulozi jednog od molitelja za davanje naznačenog predmeta isprave. Stoga je na svom mjestu hrvatski biskup Grgur, a potom slijede ostali svjedoci kojih je, ako se izdvoji hrvatski biskup, podjednak broj iz crkvene i svjetovne strukture. Nakon ninskog župana Adama ili Adamića, navedeni su Stresinja Bibrirski i Desimir Krbavski, što u redosljedu navedene titule ninskog župana znači da su jedan od njih dvojice župan Bibrira a drugi Krbave. U toj su Zvonimirovoj ispravi također svjedoci nazočni u simboličnom broju sedam.

Više svjedoka nego prethodna sadrži Zvonimirova isprava iz 1078. (prije 1. rujna), kojom stavlja cetinsku župu pod jurisdikciju Splitske nadbiskupije s pravom na sve

⁵⁸ *Codex diplomaticus*, I, str. 114.

⁵⁹ *Ibidem*, str. 159. Hrvatska diplomatika gotovo u cjelosti drži tu ispravu falsifikatom. Rački je naziva »charta spuria«, navodeći za to nekoliko razloga iz kojih zaključuje da je sastavljena u doba mletačke vlasti. Na to ga upućuje između ostalog, i izraz *nobiles* i oblik isprave. Mi mislimo da je nastala ipak nešto ranije, u drugoj polovici XIV. st. kada bosanski vladari teže pridobivanju dalmatinskih gradova i otoka pod svoju vlast. Poglavito Tvrtku I. i njegovim nasljednicima bile su potrebne takve isprave, kako bi se moglo opravdati osvajanje dalmatinskih gradova i otoka. Tvrtkove isprave izdane tim gradovima mahom imaju sličan sadržaj, a osobito pojedini izrazi u njima upućuju na njihovu sličnost s navedenom tobožnjom Zvonimirovom ispravom. Također i neka od imena navedenih svjedoka upućuju na takvo mišljenje.

⁶⁰ *Codex diplomaticus*, I, str. 160–162. Rački, naime, tu ispravu drži za *charta spuria*, potom i neki drugi, dok Barada i nekolicina ostalih drže da falsifikat nije dokazan i da su neki podaci iz nje točni.

dohotke.⁶¹ Na prvom je mjestu Zvonimirova žena, slavna kraljica Jelena, zatim časnii hrvatski biskup Grgur, časnii opat benediktinskog samostana sv. Bartolomeja apostola Ivan, tepčija Dominik, Pribina Cetinski, Jakov Primorski, ninski župan Adam, Stresinja Bribirski, Desimir Krbavski, zadarski svećenik Dominik i svećenik kapelan crkve sv. Nikole, Stjepan. U odnosu na prethodnu ispravu svi su svjedoci ponovljeni, a samo troje je novih. Među njima je kraljica Jelena, a ostala dvojica su po svoj prilici župani Cetine (Pribina) i Primorja (Jakov). Njihova nazočnost ukazuje na važnost predmeta isprave.

U ispravi *dux*a Stjepana iz 1078. o njegovu stupanju u samostan sv. Stjepana kod Splita i darivanju nekog zemljišta tom samostanu⁶² navedeni su za svjedoke najprije kraljeva obitelj, pa onda crkvene osobe među kojima trojica velikodostojanstvenika. Od kraljeve obitelji, na prvom mjestu je hrvatski kralj Zvonimir, zatim slijedi njegova žena Jelena, koja se u toj ispravi naziva Lepa, i njihov sin Radovan. I crkveni su svjedoci navedeni hijerarhijskim redosljedom. Na prvom je mjestu rimski legat kardinal Petar, zatim splitski nadbiskup Lovre, hrvatski biskup Grgur, opat samostana sv. Bartolomeja apostola Ivan, opat samostana sv. Mojsija Urso, kapelan Andrija i kraljev kapelan Nikola. Splitski nadbiskup je iznad hrvatskog biskupa, što odgovara crkvenoj hijerarhiji. Iz navedenog se popisa svjedoka ujedno saznaje, uz samostan sv. Stjepana kod Splita, za još dva benediktinska samostana i za imena njihovih poglavara.

Važnost uloge svjedoka u ispravama hrvatskih narodnih vladara očituje se na poseban način u Zvonimirovoj potvrđnici Krešimirove darovnice o poklonu zemlje u Tokinji zadarskom samostanu sv. Marije, izdanoj u Kninu 1078.⁶³ Naime, ta je potvrđnica vrlo kratka i sastoji se od svega nekoliko najosnovnijih diplomatskih formula. Iako kratka, u njoj se, unutar također kratke dispozicije, ipak navode svjedoci. To su: nadbiskup Lovre, opat samostana sv. Bartolomeja apostola Ivan, kraljev kapelan Andrija, tepčija Dominik i župan kninski Kreina, odnosno, prema mišljenju Šišića, ispravnije Jurina.⁶⁴ Svima su navedene titule i sva petorica su poznate osobe Zvonimirova vremena. Neobjašnjivo je zašto među svjedocima nema hrvatskog biskupa, osim ako ne zbog toga što je on domaćin u Kninu pa ne može biti svjedok, analogno splitskom nadbiskupu Lovri kad je bila riječ o poklonu njegovoj crkvi pašnjaka Bosiljine 1078. (16. 4.).

U nazočnosti svjedoka: poštovanog splitskog nadbiskupa Lovre, hrvatskog biskupa Petra, zadarskog Stjepana, trogirskog Ivana, opata samostana sv. Bartolomeja Ivana, biogradskog opata Petra, tepčije Dominika, kninskog župana Jurine, poljičkog Višena, kraljevskog notara i ujedno svjedoka Teodora i pred nebrotjenim mnoštvom, kralj Zvonimir 1076–1078. u svojoj kraljevskoj palači u Kninu daruje splitskom samostanu benediktinki zemljište Pusticu u Lažanima.⁶⁵ Ti su svjedoci ujedno jedina orijentacija prema kojoj se može odrediti godina nastanka i izdanje isprave, jer se unutar nje ne

⁶¹ *Codex diplomaticus*, I, str. 162–164.

⁶² F. RAČKI, *Documenta*, str. 119–120.

⁶³ *Codex diplomaticus*, I, str. 167.

⁶⁴ F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., str. 574, bilj. 47.

⁶⁵ F. RAČKI, *Documenta*, str. 112–113.

navodi datacija. U odnosu na dosadašnje analizirane isprave hrvatskih narodnih vladara, među svjedocima se javlja novo ime hrvatskog biskupa, Petar umjesto dosadašnjeg Grgura, novi opat biogradskog samostana sv. Ivana evangelista, Petar i poljički župan Višen. Za nabrojene svjedoke koji su stajali među nebrojenim mnoštvom dostojanstvenika i običnog puka, sam kralj kaže da su dovoljna garancija njegova darivanja. K tomu dopušta da »dux« Primorja Jakov bude poslanik kraljevskog dvora koji će uvesti benediktinke u posjed navedenih zemalja. Nadbiskupa Lovru nalazimo u ispravama od 1060. do 1099. godine; hrvatskog biskupa Petra od 1087., 1088–1089; zadarskog biskupa Stjepana 1066. do 1076; trogirskog biskupa Ivana 1064–1110 (1111); Ivana, opata samostana sv. Bartolomeja 1076–1087; Petra, opata biogradskog samostana 1073–1076; tepčiju Dominika 1076., 1087; kninskog župana Jurinu samo u toj ispravi; posteljnika Višena također samo u toj ispravi. Posteljnici su u to vrijeme bili Pribidrag (1072.), Višen, otac Desinje (1080.), po svoj prilici ista osoba kao i spomenuti Višen, cetinski župan 1080. godine. Nabrojenim svjedocima pripada i pisar isprave Teodor, koji je istodobno i kraljev i splitske crkve sv. Dujma pisar (kancelar). On je pisao privatne i javne isprave otprilike 1060., a od 1069. djelovao je kao kancelar sv. Dujma i kraljev kancelar sve do 1083.⁶⁶ Sve su te osobe mahom suvremenici kralja Zvonimira, među kojima su jedan nadbiskup (kraljev duhovni otac) i tri biskupa, što je dovoljno opravdanje za ispuštanje formule koroboracije te skraćivanje i navođenje poslije svjedoka sankcije te isprave. Svjedoci, dakle, u toj ispravi imaju ulogu koroboracije pa je, stoga, i razumljivo da se uz njihovo nabranje ne navodi nikakva naznaka vlastoručnog potpisa, znaka ili pristanka. Njihov ugled i nazočnost velikog broja uglednog mnoštva i puka uvjetovali su pisara dotične isprave da odstupa od stroge granice diplomatskih formula. Takvo promatranje sastavljača te isprave kralja Zvonimira isključuje pretpostavku da su znakovi svjedoka ispušteni pri prepisivanju isprave u *kartular*,⁶⁷ ili pak da je sastavljač, pod utjecajem arpadovske isprave, držao da je potpisivanje svjedoka uopće nepotrebno, kako bi to neki htjeli,⁶⁸ što pak u oba primjera može ponekad odgovarati stvarnosti kad je riječ o nekim drugim slučajevima. Sve navedeno upućuje na to da su nazočni svjedoci doduše dovoljna garancija dokazne snage te Zvonimirove darovnice, ali oni su ipak samo sastavni dio jedne cjeline, jer je kraljeva odluka glavna osovina oko koje su nazočni i oni i mnoštvo i samo značenje ostvarenja odlučenoga u ispravi. Stoga se i samom njezinom pisaru ne može prigovarati što je ujedno i nadbiskupov i kraljevski službenik. To je činjenica koju danas ne možemo mijenjati kako bismo lakše izgradili koncept svojega logičnog pogleda i pisanja o tom predmetu diplomatike. Većina crkvenih osoba u svojstvu svjedoka nazočna je i u Zvonimirovoj ispravi o poklonu zemlje Konjuština u Zmini splitskom nadbiskupu Lovri 1083.⁶⁹ Na prvom je

⁶⁶ Zlatko TANODI, Isprave kralja Zvonimira i Stjepana II. splitskim benediktinkama, *Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, sv. I–II, »Mandičev zbornik«, Rim, 1965., str. 89–90.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Nada KLAJČ, O falsifikatima splitskih benediktinka, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIII–LXIV/1961–1962., Split, 1969., str. 205.

⁶⁹ *Codex diplomaticus*, I, str. 180–181.

mjestu među svim svjedocima kraljeva žena Lepa (Jelena). Zatim slijedi njihov sin Radovan, pa onda kraljev kapelan svećenik Andrija, opat benediktinskog samostana sv. Stjepana prvomučenika kraj Splita Dabro, nadbiskupov kapelan Ugo, posteljni Matika, svećenik Šimun, kapelan Dragoljub i ubrusar Više. U odnosu na dosadašnje svjedoke Zvonimirovih isprava, u navedenoj su među novima opat Dabro, kapelani Ugo i Dragoljub, posteljni Matika i ubrusar Više. Sporno je je li posljednji svjedok istovjetan s poljičkim županom Višenom iz prethodne Zvonimirove isprave.

Potpuno isti svjedoci, pa i njihov redosljed navođenja iz Zvonimirove isprave za Konjuštinu u Zmini, nazočni su i u njegovoj ispravi o samostanu sv. Stjepana kod Splita za zemlju Radunu iz 1083. godine.⁷⁰ To i jest, uz sadržaj, formule i stil isprave, jedan od razloga da Rački drži da je ta isprava *charta interpolata*. On primjećuje da je ime opata Gisilberta uzeto iz isprave Krešimira IV. iz oko 1070. godine, koju ujedno datira s oko 1069.,⁷¹ kao i da se u ispravi kralja Stjepana II. iz 1089. ne spominje Zvonimirova darovnica, iako je riječ o istom posjedu.⁷²

U Zvonimirovoj ispravi, izdanoj u Kninu 8. listopada 1087., kojom potvrđuje samostanu sv. Marije u Zadru slobostine koje mu je nekoć dao kralj Petar Krešimir IV.,⁷³ fizički su nazočna samo dva, odnosno tri svjedoka. To su: splitski nadbiskup Lovre, hrvatski biskup Petar i opat samostana sv. Bartolomeja apostola Ivan. Doduše, navodi se općenito da su nazočni i drugi biskupi i knezovi, ali oni se ne imenuju, što znači da nisu bili ni nazočni u Kninu već su svoj pristanak dali na neki drugi način.

Veći broj svjedoka nazočan je u ispravi kralja Stjepana II., kojom se potvrđuju isprave kralja Zvonimira za poklon zemljišta Pustica u Lažanima i mlina, izdane 1089. (8. 9.) u Šibeniku.⁷⁴ Na prvom se mjestu nalazi splitski nadbiskup Lovre, zatim slijedi trogirski biskup Ivan, splitski nadđakon Petar, splitski svećenik Petar, primorski župan Jakov, tepčija Ljubomir, bibrirski župan Strezinja, zagorski Dragoslav, poljički Vratina, dridski Osrinja, ubrusar Vratina, zastobrinjski, vjerojatno župan čije se ime ne može pročitati zbog oštećenosti pergamene, i tepčija Tolemir. Većina ovih nabrojanih svjedoka pojavljuje se prvi put u toj ulozi u sačuvanim ispravama hrvatskih vladara. Istoimeni splitski nadđakon i splitski svećenik Petar uopćene su osobe svojega vremena, pa se stoga i ne može pobliže odrediti njihova uloga svjedoka u ispravama. U svakom slučaju oni su na razini međusobnih crkvenih odnosa s benediktinskim samostanima splitske nadbiskupije s jedne, i darovanih kraljevskih dobara s druge strane. Dvojica tepčija u ulozi svjedoka pojavljuju se prvi put u dosada analiziranim ispravama hrvatskih narodnih vladara. Taj primjer ujedno pokazuje da je u kraljevoj pratnji, odnosno na njegovu dvoru postojalo više osoba s takvom titulom. Cetinjski župan Višen je također prvi put spomenut sa svojom titulom. Da je on doista cetinjski župan u vrijeme svjedočenja u navedenoj

⁷⁰ F. RAČKI, *Documenta*, str. 139–140.

⁷¹ *Ibidem*, str. 78–79.

⁷² *Ibidem*, str. 149–152.

⁷³ *Cedex diplomaticus*, I, str. 186–187.

⁷⁴ *Ibidem*, str. 188–189.

ispravi, potvrđuje i njegovo ponovno navođenje u dodatku te isprave. Je li to ista osoba kao i istoimeni Višen s istoimenom titulom poljičkog župana (ako nije riječ o posteljniku) iz isprave 1076–1078., ostaje pitanje, to više što se u ispravi o kojoj je riječ navodi, također prvi put, i poljički župan Vratina. Novi su među svjedocima također zagorski župan Dragoslav, dridski Osrinja te tepčija Tolemir. Dridskog se župana Osrinju može donekle dovesti u svezu s istovjetnim podžupanom koji se spominje u ispravama iz oko 1069. i 1080.⁷⁵ Novi među svjedocima je i ubrusar Desimir, a sigurno je to bio i zastobrinjski župan, čije ime u ispravi nije sačuvano. Za razliku od Zvonimirove isprave, koju potvrđuje Stjepanova o kojoj je riječ, među svjedocima se ne spominje hrvatski biskup. Također se ne navodi kraljev kancelar. Jedna od pretpostavki za taj izostanak može biti da poslije smrti kralja Zvonimira Stjepan II. još nije stigao imenovati kancelara, jer nije baš vjerojatno da bi se takvu važnu funkciju izostavilo prigodom prepisivanja sadržaja isprave u *kartular*.⁷⁶ U svakom slučaju, možda ne toliko izostanak kancelara, ali izostanak hrvatskog biskupa među svjedocima pokazuje veliku promjenu u hrvatskoj kancelariji i na kraljevskom dvoru u vrijeme smjene vladara, u prilog čemu govori i nepoznanica Zvonimirove smrti. U tom bi kontekstu, kao i u stupnju originalnosti sadržaja navedene i u *kartularu* prepisane isprave trebalo tražiti i ulogu njezinih svjedoka, a ne pronalaziti nategnute dokaze o nastanku isprave tek u XII. stoljeću, što se kao mišljenje pojavilo sedamdesetih godina u našoj diplomatskoj literaturi.⁷⁷

U posljednjoj sačuvanoj i analiziranoj ispravi hrvatskih narodnih vladara, u ispravi kralja Stjepana II. o poklonu zemljišta Raduna samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita, iz 1089.⁷⁸ navedeni su ovi svjedoci: splitski nadbiskup Lovre, Dobroslav, sin Grbine, ubrusar Desimir, dridski župan Dragoslav, posteljnik Dominik, kapelan Budec i neki Branimir, sin Beridrug. Bilo ih je na popisu sigurno više, ali im se imena na ispravi nisu sačuvala do naših dana. Ovamo bi, po svojoj prilici, trebalo pribrojiti trogirskog biskupa, splitskog nadđakona te župane Primorja, Poljica, Cetine, Zagore i Bribira. Iz prethodne se Stjepanove isprave ponavlja samo nadbiskup Lovre i ubrusar Desimir te dridski župan, ali ovog puta pod imenom Dragoslav, a ne Osrinja. Ta je zabuna u sačuvanom prijepisu vjerojatno nastala zbog oštećenosti isprave, jer je malo vjerojatno da je u istoj godini dridski župan Osrinja, pa onda Dragoslav, tim više što je Dragoslav naveden u jednoj od dvije Stjepanove isprave iz 1089. kao zagorski župan. Kao u nekoliko dosadašnjih, i u ovoj je ispravi izostavljeno izričito navođenje titule *župan*, pa je uz ime dotičnog župana upotrijebljen predikat izveden od imena županije kojom je upravljao. Navedeni bivši biskup Grgur u toj ispravi sigurno je hrvatski biskup koji se, kako smo vidjeli, često spominjao u ispravama Stjepanova prethodnika Zvonimira. On

⁷⁵ F. RAČKI, *Documenta*, str. 79, 132.

⁷⁶ Z. TANODI, *Isprave kralja Zvonimira i Stjepana II. splitskim benediktinkama, Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, sv. I–II, »Mandičev zbornik«, Rim, 1965., str. 95.

⁷⁷ Takvo negativno mišljenje o toj Stjepanovoj ispravi, kao i o Zvonimirovoj koju ta potvrđuje, zastupa Nada Klaić u svome radu »O falsifikatima splitskih benediktink«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIII–LXIV/1961–1962., Split, 1969., str. 199–219.

⁷⁸ F. RAČKI, *Documenta*, str. 149–152.

je postao hrvatski biskup prije splitskog crkvenog sabora, održanog poslije studenoga 1075. godine. Tu je dužnost obnašao sve do između 1085. i sredine 1089. kad ga u navedenoj ispravi nalazimo kao »bivši«. ⁷⁹ Hrvatski je biskup član kraljeve pratnje, njegov savjetnik, predstojnik dvorske kapele, a često i kancelar. Njegovo je sjedište najprije bio Nin, ali premještajem hrvatske prijestolnice, on se smješta u blizini Knina, gdje mu kralj Zvonimir gradi katedralu (o. 1086.). Stoga se ne može poistovjetiti hrvatskog biskupa s kninskim, jer tek propašću hrvatskog kraljevstva uloga hrvatskog biskupa postaje suvišna. Nestankom hrvatskog kraljevskog dvora, kapele, kurije i kancelarije, ugarski kraljevi ulogu hrvatskog biskupa zamjenjuju kancelarom iz redova jednog od svojih rezidencijalnih biskupa. Osobito osnutkom zagrebačke biskupije (1089/90.) hrvatski biskup gubi i velik dio područja pod svojom jurisdikcijom, a onda nakon splitskog crkvenog sabora 1185. i pravno nestaje titule »hrvatski biskup« i počinje se javljati naziv *kninski biskup*.

***

Iz analiziranog se vidi da od 29 sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara većina sadrži svjedoke, što ukazuje na važnost *potvrđivanja* tih isprava. Koliko je cijenjena uloga svjedoka, može se vidjeti iz uvodnih riječi koje se nalaze u pojedinim ispravama prije njihova navođenja. Svjedoci se, po svoj prilici, nisu uvijek osobno potpisivali, već je pisar upisivao njihova imena na ispravu. Isto se tako može držati da je i znak križa upisivao pisar na ispravu. ⁸⁰ Iz popisa imena navedenih svjedoka u ispravama hrvatskih narodnih vladara vidljivo je da su to mahom osobe iz vladareve pratnje, lokalne vlasti ili one koje su se u određenoj zgodi našle uz vladara, odnosno duhovna i svjetovna lica. Među duhovnima nalazimo splitskog nadbiskupa Lovru, biskupe Hrvatâ Rajnerija, Petra i Grgura, ninskog Formina, biogradske Prestancija, Teodozija i Dabru, zadarske Stjepana i Ivana, rabskog Dragu, osorske Petra, Grgura i Bazilija, te opate mnogobrojnih benediktinskih samostana i ostale svećenike i klerike. Od svjetovnih osoba tu su članovi kraljevske obitelji, kao što su kraljica Lepa (Jelena), kraljevi sinovi Stjepan i Radovan, zatim banovi (Gojko i Dragota), mnogobrojni župani, podžupani, satnici, suci dvorjanici i drugi. Iz toga je vidljivo da se u hrvatskoj kancelariji puno držalo do *potvrde* isprave od svjedoka i da su svjedoci bili crkveni i državni velikodostojanstvenici, priori gradova i samostana te ostali duhovnici i građani. Uz svjedoke iz Hrvatske čak su bili nazočni i strani ljudi uglednog položaja, kao što je papin poslanik Majnard i carski protospatar Lav. ⁸¹ U nekolicini tih isprava navedeno je po sedam svjedoka, što upućuje na simboliku sedmero braće Hrvata, odnosno petero braće i dvije sestre koji su doselili sa svojim narodom na današnje prostore, o čemu je najvjerojatnije postojala usmena tradicija koju je poslije zabilježio Porfirogenet u svojem djelu *De administrando imperio*.

⁷⁹ Miho BARADA, *Episcopus chroatensis*, Croatia sacra, god. 1, str. 204–205.

⁸⁰ Franjo RAČKI, Hrvatska dvorska kancelarija i njezine isprave za vladavine narodne dinastije, *Rad JAZU*, knj. XXXV, Zagreb, 1876., str. 25.

⁸¹ *Ibidem*, str. 26.

Ego ctesimir dypui denegat' chtoa
 aoz & adal ma aynoz p'feme diu aie
 sup mi iudicis ite. denegat' q' cais gle
 ua' aetnuef' ne p'fate'. lohes eacufidi
 cuf fegis. adhs. d'acq' na' seu aact' u
 fegis aef. adae iupen' non d'nfis. af.
 d'efinnae iupen'. aef. p'daeno iupeno.
 af. iouannaef' a' meo. ef. u' h' e' n' ego
 ef. Ea ego p'f' mi char' o capelan'
 regis h' p'f' & coffo bof' e' u'.

POPIS SVJEDOKA U ISPRAVAMA HRVATSKIH NARODNIH VLADARA

- ADAM, *redovnik i opat samostana sv. Bartola*: Isprava Krešimira IV. za otok Maon, izdana u Ninu 1069.
- ADAMIC (ADAMAC, ADAM), *ninski župan*: Isprava Krešimira IV. za Diklo, izdana u Ninu 1066/67.; isprava za otok Maon, izdana također u Ninu 1069.; isprava zadarskom samostanu sv. Marije za zemljište u »Brdima« 1072. (?); Zvonimirova isprava splitskoj crkvi za Bosiljinu iz 1078. (16. travnja); Zvonimirova isprava o stavljanju cetinske župe pod jurisdikciju splitske crkve iz 1078. (prije 1. rujna).
- ANDRIJA, *prior biogradski*: Isprava Krešimira IV. za otok Maon, izdana u Ninu 1069.
- ANDRIJA, *svećenik, kapelan kralja Zvonimira*: Isprava *dux* Stjepana o njegovu nastupanju u samostan sv. Stjepana kod Splita 1078.; Zvonimirova isprava o potvrđivanju Krešimirove darovnice samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji, izdana u Kninu 1078.; isprava splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuštinu u Zmini iz 1083.; isprava samostanu sv. Stjepana kod Splita za zemlju Radunu iz 1083.
- BAZILIJJE, *biogradski biskup*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi o potvrdi Trpimirove i Muncimirove darovnice iz 1075. (9. listopada).
- BERISLAV, *knez*: Tobožnja Zvonimirova isprava Bračanima iz 1078. (12. ožujka).
- BOLESLAV, *tepčija (sudski comes)*: Prva i druga verzija isprave Krešimira IV., izdane u Biogradu 1060. (u veljači); isprava za Diklo, izdana u Ninu 1066/67.; isprava Krešimira IV. za Maon, izdana u Ninu 1069.

- BOLJEDRUG, *župan komornik*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima (28. rujna) 892.
- BUDAC, *postelnik*: Isprava Krešimira IV. za Diklo, izdana u Ninu 1066/67.
- BUDEC, *postelnik i bribirski župan*: Isprava Krešimira IV. za Maun, izdana u Ninu 1069. Taj je svjedok istovjetna osoba s Budacom posteljikom iz isprave za Diklo.
- BUDEC, *kapelan*: Isprava Stjepana II. samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemljište Radunu iz 1089.
- BUDIC (BUDIZO), *kapelan*: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji 1066/67. (?)
- BUDIKO, *sin Perišin*: druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- BUDIMIR, *dvorski župan*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- BUDIMIR, *župan vladarice*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- BUDIMIR, *sin Beridruga*: Isprava Stjepana II. samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemljište Radunu iz 1089.
- DABRINA, *prior*: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdane u Biogradu 1060. (u veljači).
- DABRO, *biogradski biskup*: Isprava Krešimira IV. samostanu sv. Marije u Zadru, izdana 1066. (25. prosinca) u Šibeniku.
- DABRO, *prior, sin Belice*: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji 1066/67. (?)
- DABRO, *opat samostana sv. Stjepana prvomučenika kod Splita*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi o potvrdi Trpimirove i Muncimirove darovnice, izdana 1075. (9. listopada); isprava splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuština u Zmini iz 1083.; isprava samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemlju Radunu iz 1083.
- DADOVIT, *vinotoča*: Isprava Krešimira IV. za Diklo, izdana u Ninu 1066/67.
- DAMNANA: Trpimirova isprava izdana u Bihacima 852. (4. ožujka).
- DANIKO: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdane u Biogradu 1060. (u veljači).
- DESA (Zadranin), *klerik*: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji 1066/67. (?)
- DESIMIR, *krbavski župan*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi za Bosiljinu iz 1078. (16. travnja); isprava o stavljanju cetinske župe pod jurisdikciju splitske crkve iz 1078. (prije 1. rujna).
- DESIMIR, *ubrusar*: Isprava Stjepana II. o potvrdi Zvonimirove isprave splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna); isprava samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemljište Radunu iz 1089.
- DESNICA, *rizničar*: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji 1066/67. (?)
- DOBRICA, *livanjski knez*: Zvonimirova isprava splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuština u Zmini iz 1083.
- DOBRODRUG, *štitonoša*: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji 1066/67. (?)
- DOBROSLAV, *sin Grbine*: Isprava Stjepana II. samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemlju Radunu iz 1089.

- DOMINIK, *svećenik i kapelan*: Trpimirova isprava izdana u Bihacima 852. (4. ožujka).
- DOMINIK, *zadarski svećenik*: Zvonimirova isprava o stavljanju cetinske župe pod jurisdikciju splitske crkve iz 1078. (prije 1. rujna).
- DOMINIK, *tepčija (kurijalni knez)*: Zvonimirova isprava o poklonu zemljišta Pustice u Lažanima splitskim benediktinkama iz 1076–78.; isprava o potvrđivanju Krešimirove darovnice samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji, izdana u Kninu 1078; isprava o stavljanju cetinske župe pod jurisdikciju splitske crkve iz 1078. (prije 1. rujna); isprava splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuština u Zmini iz 1083.
- DOMINIK, *posteljnik*: Isprava Stjepana II. samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemljište Radunu iz 1089.
- DONAT, *opat*: isprava Krešimira II. (?) iz 950. (?)
- DRAGO, *prior Biograda*: prva i druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači); isprava o poklonu zemlje u Sidrazi samostanu sv. Tome u Biogradu 1060–1062.
- DRAGO, iz Kastrica: Prva i druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- DRAGO, *rapski biskup*: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije, izdana u Šibeniku 1066. (25. prosinca).
- DRAGOČAJ, *sin Samočasnin*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (8. rujna).
- DRAGOMIR, *župan*: Isprava Krešimira II. (?) iz 950. (?)
- DRAGOMIR, *župan Cetine*: Isprava Krešimira IV. za Maun, izdana u Ninu 1069.
- DRAGONJA, *štitonoša*: Isprava Krešimira IV. za Diklo, izdana u Ninu 1066/67.
- DRAGOSLAV, *prior*: Prva i druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- DRAGOSLAV, *zagorski župan*: Isprava Stjepana II. o potvrđivanju Zvonimirove isprave splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna).
- DRAGOSLAV, *dridski župan*: Isprava Stjepana II. samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemljište Radunu iz 1089.
- DRAGOTA, *ban*: Tobožnja Zvonimirova isprava Bračanima iz 1078. (12. ožujka).
- DRAŽEN, *podžupan Blata*: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- DRAŽINA, *sudac*: Tobožnja Zvonimirova isprava Bračanima iz 1078. (12. ožujka).
- DRUGAN, *kraljev štitonoša*: Isprava Krešimira IV. samostanu sv. Stjepana kod Splita za mlin u Solinu iz oko 1070.; isprava samostanu sv. Marije za zemljište u »Brdima« iz 1072. (?)
- DRUZE, *sin biskupov (?)*: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- CIPRIJAN, *svećenik i kapelan*: Trpimirova isprava izdana u Bihacima 852. (4. ožujka).
- FIRMIN (FORMIN), *osorski biskup*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi o potvrdi Trpimirove i Muncimirove darovnice, izdana 1075. (9. listopada).
- GOJKO, *ban*: Prva i druga verzija Krešimirove isprave izdane u Biogradu 1060. (u ve-

- ljači); isprava o slobostinama i zemljištu Rasohatica samostanu benediktinki sv. Tome u Biogradu 1060–1062.; isprava istom samostanu za zemljište u Sidrazi 1060–1062.
- GRGUR, *podžupan i introduktor*: Isprava Krešimira II. (?) iz 950. (?)
- GRGUR, *sin Petra*: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- GRGUR, *podžupan*: Isprava Krešimira IV. samostanu sv. Stjepana kod Splita za mlin u Solinu iz oko 1070.
- GRGUR, *hrvatski biskup*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi o potvrdi Trpimirove i Muncimirove darovnice iz 1075. (9. listopada); tobožnja isprava Bračanima iz 1078. (12. ožujka); isprava splitskoj crkvi za Bosiljinu iz 1078. (16. travnja); isprava splitskoj crkvi o stavljanju cetinske župe pod njezinu jurisdikciju iz 1078. (prije 1. rujna); isprava *duxa* Stjepana o njegovu nastupu u samostan sv. Stjepana kod Splita 1078.; isprava Stjepana II. samostanu sv. Stjepana prvo-mučenika kod Splita za zemljište u Rađuni iz 1089. U ovoj se ispravi navodi kao »nekoć biskup«.
- GRUBINA, *riksar*: isprava Krešimira II. (?) iz 950. (?)
- GRUBONJA, *dekan*: Isprava Krešimira IV. za Diklo, izdana u Ninu 1066/67.
- IVAN, *kapelan*: Isprava Krešimira II. (?) iz 950. (?); isprava Krešimira IV. za Diklo, izdana u Ninu 1066/67.; isprava za Maun, izdana u Ninu 1069.
- IVAN, *eunuh, štitonoša*: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- IVAN, *trogirski biskup*: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije, izdana u Šibeniku 1066. (25. prosinca); Zvonimirova isprava splitskim benediktinkama za zemljište Pustica u Lažanima iz 1076–78.; isprava Stjepana II. o potvrđivanju Zvonimirove isprave za zemljište Pustica u Lažanima splitskim benediktinkama, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna).
- IVAN, *svećenik redovnik*: Isprava Krešimira IV. samostanu sv. Stjepana kod Splita za mlin u Solinu iz oko 1070.
- IVAN, *kraljev pravdonoša*: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije za zemljište u »Brdima« iz 1072. (?)
- IVAN, *ninski biskup*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi o potvrdi Trpimirove i Muncimirove darovnice iz 1075. (9. listopada).
- IVAN, *opat samostana sv. Bartolomeja apostola*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi za Bosiljinu iz 1078. (16. travnja); splitskoj crkvi o stavljanju župe Cetine pod njezinu jurisdikciju 1078. (prije 1. rujna); isprava *duxa* Stjepana o njegovu nastupu u samostan sv. Stjepana kod Splita 1078.; Zvonimirova isprava o potvrđivanju Krešimirove darovnice samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji, izdana u Kninu 1078.; isprava splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima iz 1076–1078.; isprava o potvrđivanju Krešimirove isprave za slobostine samostanu sv. Marije u Zadru, izdana u Kninu 1087. (8. listopada).
- JAKOV, *primorski župan*: Zvonimirova isprava o stavljanju cetinske župe pod jurisdikciju splitske crkve iz 1078. (prije 1. rujna).
- JELENA (HELENA), *žena kralja Zvonimira*: Zvonimirova isprava o stavljanju cetinske župe pod jurisdikciju splitske crkve iz 1078. (prije 1. rujna).

- JURAJ, *vrtar*: Prva verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- JURAJ, *magistar i gramatik*: Isprava Krešimira IV. o potvrdi osnutka samostana u Rabu 1070. (16. svibnja).
- JURANA, *župan Sidrage*: Prva i druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- JURINA, *kninski župan*: Zvonimirova isprava o potvrđivanju Krešimirove darovnice samostanu sv. Marije, izdana u Kninu 1078; isprava o poklonu zemljišta Pustica u Lažanima splitskim benediktinkama iz 1076–1078.
- KIRNA, *knez*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi o potvrdi Trpimirove i Muncimirove darovnice iz 1075. (9. listopada).
- KOAČA, brat Martinov, *župan*: Isprava Krešimira II. (?) iz 950. (?)
- KOMIČAJ, *župan*: Trpimirova isprava izdana u Bihaćima 852. (4. ožujka).
- KREINA (krivo transkribirano ime JURINA), *kninski župan*: Zvonimirova isprava o potvrdi Krešimirove darovnice samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji, izdana u Kninu 1078.
- KRUČENA, *podžupan* (brat Ivanov): Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- KRŽEMISTL, *drugi komornik*: Muncimirova isprava izdana u Bihaćima 892. (28. rujna).
- LAV, *carski protospatar i čitave Dalmacije kapetan*: Isprava Krešimira IV. za otok Maun, izdana u Ninu 1069.
- LEPA (JELENA, HELENA), *žena kralja Zvonimira*: Isprava *duxa* Stjepana o njegovom stupanju u samostan sv. Stjepana kod Splita 1078; Zvonimirova isprava splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuština u Zmini iz 1083.; isprava za zemlju Radunu iz 1083., samostanu sv. Stjepana kod Splita.
- LOVRE, *nadbiskup splitski*: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači); isprava samostanu benediktinki sv. Tome u Biogradu 1060–1062.; isprava zadarskom samostanu sv. Marije 1066. (25. prosinca), izdana u Šibeniku; isprava samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za podizanje mlina u Solinu iz oko 1070.; isprava *duxa* Stjepana o njegovu stupanju u samostan sv. Stjepana prvomučenika kod Splita 1078.; Zvonimirova isprava splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuštinu u Zmini 1083.; isprava o potvrdi Krešimirove darovnice samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji, izdana u Kninu 1078.; isprava splitskim benediktinkama za zemljište Pustica u Lažanima iz 1076–1078.; isprava o potvrđivanju Krešimirove isprave samostanu sv. Marije u Zadru, izdana u Kninu 1087. (8. listopada); isprava Stjepana II. o potvrdi Zvonimirove isprave splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna); isprava samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemljište u Raduni 1089.
- LJUBOMIR, *knez*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi o potvrdi Trpimirove i Muncimirove darovnice 1075. (9. listopada).
- LJUBOMIR, *tepčija*: Isprava Stjepana II. o potvrdi Zvonimirove isprave splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna).
- LJUDEVIT, *župan*: Trpimirova isprava izdana u Bihaćima 852. (4. ožujka).
- MADIJE, brat Prestancija: Isprava Krešimira IV. izdana u Biogradu 1060. (u veljači), šira verzija.

- MADIJE, sin Zele: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji 1066/67. (?)
- MAJNARD, *legat pape Nikole II.*: Šira verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- MARTIN, *svećenik, kapelan, Trpimirov pisar*: Trpimirova isprava datirana u Bihacima 852. (4. ožujka).
- MARTIN, brat Koače, *župan*: Isprava Krešimira II. (?) iz 950. (?)
- MATIKA, *postelnik*: Zvonimirova isprava splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuštinu u Zmini 1083.; isprava samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemlju Radunu 1083.
- MIHOVIL, brat Petrov: Šira verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- MIKACIJE, *svećenik*: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije za zemljište u »Brdima« 1072. (?)
- MILISLAV, *župan*: Isprava Krešimira II. (?) iz 950. (?)
- MUNCIMIR, *hrvatski vladar* (892. – o. 910.): Njegova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- NEMUSTLO, *župan*: Trpimirova isprava izdana u Bihacima 852. (4. ožujka).
- NICEFOR, brat Madijev: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije za zemlju u Tokinji 1066/67. (?)
- NIKOLA, *kraljev kapelan*: Isprava *dux* Stjepana o njegovu nastupu u samostan sv. Stjepana kod Splita 1078.
- NJEGUČA, *komornik*: Trpimirova isprava izdana u Bihacima 852. (4. ožujka).
- OSRICO, *podžupan*: Isprava Krešimira IV. samostanu sv. Stjepana kod Splita za mlin u Solinu oko 1070.
- OZAMIL, *župan*: Trpimirova isprava izdana u Bihacima 852. (4. ožujka).
- OZRINJA (PRIBINA?), *ban*: Isprava Krešimira II (?) iz 950. (?)
- OZRINJA (OSRINJA), *dridski župan*: Isprava Stjepana II. o potvrdi Zvonimirove isprave splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna).
- PAVALJ, *rizničar*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- PAVAO, iz Bile (?) Bilja (?): Isprava Krešimira IV. o osnutku samostana u Rabu 1070. (16. svibnja).
- PERIŠA, Danielov brat, *kapelan*: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- PETAR, *župan*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- PETAR, Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- PETAR, brat Mihovilov: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- PETAR, *sudac kraljevskog suda*: Isprava Krešimira IV. za Maun, izdana u Ninu 1069.
- PETAR, *župan Sidrage*: Isprava Krešimira IV. za Maun, izdana u Ninu 1069.
- PETAR, *splitski naddakon*: Isprava Krešimira IV. samostanu sv. Stjepana kod Splita za

- mlyn u Solinu oko 1070., isprava Stjepana II. o potvrdi Zvonimirove isprave benediktinkama za zemlju Pusticu u Lažanima, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna).
- PETAR, *primicer*: Isprava Stjepana II. o potvrdi Zvonimirove isprave splitskim benediktinkama za zemlju Pusticu u Lažanima, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna).
- PETAR, *kapelan*: Tobožnja Zvonimirova isprava Bračanima 1078. (12. ožujka).
- PETAR, *splitski svećenik*: Isprava Stjepana II. o potvrdi, Zvonimirove isprave benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna).
- PETAR, *svećenik kardinal, legat Rimske crkve*: Isprava *duxa* Stjepana o njegovu nastupu u samostan sv. Stjepana kod Splita 1078.
- PETAR, *hrvatski biskup*: Zvonimirova isprava splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima 1076–1078.; isprava o potvrđivanju Krešimirove isprave samostanu sv. Marije u Zadru, izdana u Kninu 1087. (8. listopada).
- PETAR, *opat biogradskog samostana*: Zvonimirova isprava splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima 1076–1078.
- PETRANINA, *oružnik*: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- PRECILJA, *župan*: Trpimirova isprava izdana u Bihaćima 852. (4. ožujka).
- PRESTANCIJE, *biogradski biskup, pisar*: Isprava Krešimira II. (?) iz 950. (?).
- PRESTANCIJE, *biskup*: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (mjeseca veljače).
- PRESTANCIJE, *brat Madijev*: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- PRIBINA (OZRINJA?), *ban*: Isprava Krešimira II. (?) iz 950. (?).
- PRIBINA, *knez Cetine*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi o potvrdi Trpimirove i Muncimirove darovnice 1075. (9. listopada); isprava o stavljanju cetinske župe pod jurisdikciju splitske crkve 1078. (prije 1. rujna).
- PRIBITJEH, *sin Petra, župan*: Muncimirova isprava izdana u Bihaćima 892. (28. rujna).
- PRIŠTINA, *župan mačonoša*: Muncimirova isprava izdana u Bihaćima 892. (28. rujna).
- PRVAD, *župan konjice*: Muncimirova isprava izdana u Bihaćima 892. (28. rujna).
- PRVANEG, *župan Luke*: Prva i druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- RADOVAN, *sin kralja Zvonimira i kraljice Jelene Lepe*: Isprava *duxa* Stjepana o njegovu nastupu u samostan sv. Stjepana kod Splita 1078.; Zvonimirova isprava splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuštinu u Zmini; isprava samostanu sv. Stjepana kod Splita za zemlju Radunu iz 1089.
- RAJNERIJE, *hrvatski biskup*: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači); isprava Krešimira IV. samostanu benediktinki sv. Tome u Biogradu o slobostinama god. 1060–1062.; isprava za zemlju u Sidrazi 1060–1062.; isprava zadarskom samostanu sv. Marije, izdana u Šibeniku 1066. (25. prosinca).
- SABO: Druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači).
- SEBIDRAG, *župan Klisa*: Muncimirova isprava izdana u Bihaćima 892. (28. rujna).
- SLAVISLAV, *ninski sudac*: Isprava Krešimira IV. za Maun, izdana u Ninu 1069.

- SLAVOGOST, *župan*: Tobožnja Zvonimirova isprava Bračanima 1078. (12. ožujka).
- STJEPAN, *sin Budimira, treći komornik*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- STJEPAN, *biskup Zadra*: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije, izdana u Šibeniku 1066. (25. prosinca); Zvonimirova isprava splitskoj crkvi o potvrdi Trpimirove i Muncimirove darovnice 1075. (9. listopada); isprava splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima 1076–1078.
- STJEPAN, *svećenik, kapelan crkve sv. Nikole*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi za Bosiljinu 1078. (16. travnja); isprava o stavljanju cetinske župe pod jurisdikciju splitske crkve 1078. (prije 1. rujna).
- STRESINJA (STREZINJA), *bribirski župan*: Zvonimirova isprava splitskoj crkvi za Bosiljinu 1078. (16. travnja); isprava o stavljanju cetinske župe pod jurisdikciju splitske crkve 1078. (prije 1. rujna); isprava Stjepana II. o potvrdi Zvonimirove isprave splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna).
- STUDEC, *kraljev vinotoča*: Isprava Krešimira IV. za Maun, izdana u Ninu 1069.
- ŠIMUN, *svećenik*: Zvonimirova isprava splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuštinu u Zmini 1083.; isprava samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemlju Radunu 1083.
- TEODOR, *kraljev pisar*: Isprava kralja Zvonimira samostanu benediktinki u Splitu za zemljište Pusticu u Lažanima 1076–1078.
- TEODOZIJE, *biogradski biskup*: Prva i druga verzija isprave Krešimira IV., izdana u Biogradu 1060. (u veljači); isprava o poklonu zemljišta u Sidrazi samostanu sv. Tome u Biogradu 1060–1062.
- TEODOZIJE, *rabski biskup* (po mišljenju Račkog Prestancije): Zvonimirova isprava splitskoj crkvi o potvrdi Trpimirove i Muncimirove darovnice 1075. (9. listopada).
- TOLEMIR, *tepcija*: Isprava Stjepana II. o potvrdi Zvonimirove isprave splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna).
- TRPIMIR, *hrvatski vladar* o. 845–864.: Njegova isprava izdana u Bihacima 852. (4. ožujka).
- TUGINA, *župan šitonoša*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- UGO, *kapelan nadbiskupa Lovre*: Zvonimirova isprava splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuštinu u Zmini 1083.; isprava samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemlju Radunu 1083.
- URSO, *opat samostana sv. Mojsija*: Isprava *dux*a Stjepana o njegovu nastupu u samostan sv. Stjepana kod Splita 1078.
- VEČENEGA, *satnik*: Isprava Krešimira IV. zadarskom samostanu sv. Marije za zemljište u »Brdima« iz 1072. (?).
- VELIMIR, *župan*: Isprava Krešimira II. (?) iz 950. (?).
- VIAČIĆ, *lučki župan*: Isprava Krešimira IV. za Maun, izdana u Ninu 1069. To je vjerojatno VUKAC iz isprave za Diklo.
- VIŠE, *ubrusar*: Zvonimirova isprava splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuštinu u Zmini 1083.; isprava samostanu sv. Stjepana prvomučenika kod Splita za zemlju Radunu 1083.
- VIŠEN, *poljički župan*: Zvonimirova isprava splitskim benediktinkama o poklonu zemljišta Pustica u Lažanima 1076–1078.

- VIŠEN, *cetinski župan*: Isprava Stjepana II. o potvrdi Zvonimirove isprave splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna).
- VITOLJA, *župan*: Trpimirova isprava izdana u Bihacima 852. (4. ožujka).
- VOLEŠA, *dad*: Isprava Krešimira IV. za Diklo, izdana u Ninu 1066/67.; isprava za Maun, izdana u Ninu 1069.
- VRATINA, *poljički župan*: Isprava Stjepana II. o potvrdi Zvonimirove isprave splitskim benediktinkama za zemljište Pusticu u Lažanima, izdana u Šibeniku 1089. (8. rujna).
- VUKAC, *župan Luke*: Isprava Krešimira IV. za Diklo, izdana 1066/67.
- ZAŠATA, *župan*: Trpimirova isprava izdana u Bihacima 852. (4. ožujka).
- ZOVIC, *volar*: Isprava Krešimira IV. za Diklo, izdana u Ninu 1066/67.
- ZVONIMIR, *hrvatski kralj* (1075–1089): Isprava *duxa* Stjepana o njegovu stupanju u samostan sv. Stjepana kod Splita 1078.
- ŽELJIDJED, *župan peharnik*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- ŽELJIDRAG, *vladaričin mačonoša*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- ŽELJIST, *župan komornik*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- ŽELJIVEK, *župan Livna*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- ŽITALJ, *predstojnik benediktinskog samostana*: Muncimirova isprava izdana u Bihacima 892. (28. rujna).
- ŽULJ: Trpimirova isprava izdana u Bihacima 852. (4. ožujka).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Zeugen in den Urkunden der Herrscher der kroatischen Volksdynastie

Durch ihre Anwesenheit, ihre Unterschrift, ihr Kreuz oder ein anderes Zeichen bürgen die Zeugen für die Richtigkeit der ausgestellten Urkunde. Von den 29 erhalten gebliebenen Urkunden der Herrscher der kroatischen Volksdynastie aus der Zeit von Mitte des 9. bis Ende des 11. Jahrhunderts haben lediglich drei keine Zeugen. Dies ist ein Zeichen für die Bedeutung dieser Urkundenbeglaubigung. Die Zeugen der angeführten Urkunden waren überwiegend Personen aus dem Gefolge des Herrschers oder haben im gegebenen Moment dazugehört; sie waren weltliche und geistliche Herren. Zu den Geistlichen gehören der Erzbischof von Split, Laurentius, die kroatischen Bischöfe Rainerius, Petrus und Gregor, die Bischöfe von Nin, Biograd, Zadar, Rab und Osor sowie die Äbte zahlreicher Benediktinerabteien und andere Priester und Kleriker. Unter den weltlichen Persönlichkeiten befinden sich Angehörige des Königshauses, wie Königin Lepa (Jelena) und die Söhne des Königs, Stjepan und Radovan, sowie Bane, zahlreiche Gespane und Vizegespane, Richter, und Angehörige des Hofstaats. Aus dieser Zusammensetzung geht hervor, daß die kroatische Kanzlei großen Wert legte auf die Beglaubigung ihrer Urkunden durch Zeugen, die staatliche oder kirchliche Würdenträger, Stadt- und Klosterprioren oder auch andere Geistliche und Bürger waren.

(übrs. I. Tomljenović)